

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки краєзнавців України
Управління освіти та науки Кам'янець-Подільської міської ради

НАУКОВІ СТУДІЇ УЧНІВ- СТАРШОКЛАСНИКІВ

Випуск 2

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ЗА ПІДСУМКАМИ РОБОТИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО МІСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Кам'янець-Подільський
2015

Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 9 від 5 травня 2015 року)

Рецензент:

В.В. Нечитайло, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології і соціології
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Редакційна колегія:

- В.А. Дубінський**, кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету Кам'янець-
Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(співголова редакційної колегії);
- С.В. Старченко**, начальник управління освіти і науки Кам'янець-Подільської
міської ради (співголова редакційної колегії);
- О.Б. Комарницький**, кандидат історичних наук, доцент, голова Кам'янець-Подільської міської
організації Національної спілки краєзнавців України (відповідальний редактор);
- Л.В. Баженов**, доктор історичних наук, професор, академік УАІН;
- С.М. Морозюк**, методист з суспільних дисциплін науково-методичного центру управління
освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради;
- А.Г. Філінюк**, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кам'янець-
Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
- Н.Є. Ніколайчук**, методист з позашкільної освіти науково-методичного центру управління
освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради.

Наукові студії учнів-старшокласників: збірник наукових повідомлень за підсумками
роботи Кам'янець-Подільської філії Малої Академії наук. Випуск 2 / [редкол.:
В.А. Дубінський (співгол.), С.В. Старченко (співгол.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський,
2015. – 62 с.

Видання здійснене за підтримки голови МО партії «Рідне місто»
Василя Гаврилюка.

ЗМІСТ

ФОРМУЛА УСПІХУ В МАН	4
А. Андоверова ЮХИМ ЙОСИПОВИЧ СІЦІНСЬКИЙ – ПАТРІАРХ ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ	6
О. Бажан КУВАЛЬНА СПЕЦІАЛІСТІВ ІНЖЕНЕРНИХ ВІЙСЬК	12
М. Каницька ЮРІЙ ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ: ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ	19
В. Ковальова ВАПНЯРСТВО ТА КАМЕНЯРСТВО – КУСТАРНІ ПРОМИСЛИ ПОДІЛЛЯ	24
А. Кульчицька РОЛЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ХРИСТІЯНСТВА У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ КИЇВСЬКОЇ РУСІ	28
А. Лозинський ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНО-МЕРЕЖЕВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА СУСПІЛЬСТВО	31
Е. Лопушняк ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.	35
К. Нагорян ПОЛІТИЧНІ PR-ТЕХНОЛОГІЇ У ВИБОРЧІЙ КАМПАНІЇ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ	37
Є. Нахтман ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ УКРАЇНСЬКОГО ГЕРБОТВОРЕННЯ В МІСЬКІЙ АРХІТЕКТУРІ	41
Д. Опря ЗБРОЯ ТА ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ НІНДЗЯ	49
М. Паляниця «ЧОРНА КОРОЛЕВА» (ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ КАТЕРИНИ МЕДИЧІ)	50
К. Пилипчук ХОТИНСЬКА БИТВА 1621 РОКУ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ	52
І. Пілявський РАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК КВАЗІРЕЛІГІЙНА СИСТЕМА	56

ФОРМУЛА УСПІХУ В МАН

Розвиток сучасної науки і освіти поставили перед школою нове завдання – організувати проведення наукових досліджень у навчальних закладах. Розвивати дослідницькі якості необхідно для формування людини, здатної самостійно ставити перед собою ті чи інші задачі, знаходити оптимальні способи їх вирішення. Досягнення конкретної мети вимагає свідомої, цілеспрямованої діяльності учня і вчителя. Така взаємодія забезпечує індивідуальний розвиток обдарованої особистості юного дослідника, пошуковця, експериментатора.

Мала академія наук є центром підвищення соціального статусу учнівської молоді, однією з перспективних форм роботи з інтелектуально обдарованими дітьми. Кам'янець-Подільське наукове товариство діє як структурний підрозділ Хмельницького територіального відділення Малої академії наук України. До складу наукового товариства в цьому навчальному році увійшли 17 шкільних наукових осередків та міжпозашкільний науковий осередок гуртківців «ГРОНО» при Центрі дитячої та юнацької творчості.

МАН, як творче об'єднання учнівської молоді, забезпечує їй інтелектуальний і духовний розвиток, підготовку до активної діяльності в галузі науки, професійне самовизначення, є вдалою організаційно-методичною структурою, яка створює умови й залучає здібну та обдаровану молодь до науково-дослідницької роботи.

Кам'янець-Подільське міське наукове товариство Малої академії об'єднує своєю діяльністю більше 200 учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Тісно співпрацює з відділом «Мала академія наук» Хмельницького обласного центру науково-технічної творчості учнівської молоді, Кам'янець-Подільським національним університетом імені Івана Огієнка, Подільським державним аграрно-технічним університетом, юридичними консультаціями, закладами охорони здоров'я, промисловими підприємствами, закладами культури, ЗМІ, банками, правоохоронними органами, транспортними організаціями.

Відповідно до Положення про Кам'янець-Подільське міське наукове товариство МАН, з метою виявлення, підтримки обдарованої учнівської молоді, залучення її до наукових досліджень та створення умов для самореалізації особистості в сучасному суспільстві, 16, 17, 18 грудня 2014 року на базі НМЦ управління освіти і науки, НВК №14 та 16 було проведено I етап Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт. Працювали усі відділення, в їх роботі взяли участь 94 учня у таких відділеннях: математики – 5; технічних наук – 4; комп'ютерних наук – 12; хімії та біології – 14; мовознавства – 8; мистецтвознавства, фольклористики та літературознавства – 10; історії – 12; філософії та суспільствознавства – 10; економіки – 6; фізики та астрономії – 4; екології та аграрних наук – 5; наук про Землю – 4.

«Плекаймо обдарованість» – під таким гаслом 08 та 15 лютого 2015 року в м. Хмельницькому проходив II (обласний) етап Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН. Інтелектуальні змагання проводились на базі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, ректор якої є Президентом Хмельницького територіального відділення МАН. Кам'янець-Подільське наукове товариство представляла команда у складі 38 юних науковців.

За результатами усіх випробувань переможцями стали 7 учнів з ліцею, НВК №14, НВК №17 в секціях: фольклористики, мистецтвознавства, літературної творчості, економіки, релігієзнавства, журналістики, етнології. Другий результат мають 5 учнів, третій – 9. Усі призери (I-III місця) отримали одноразові грошові премії. Для підтримки інтелектуально обдарованої молоді з обласного бюджету на 2015 рік виділено майже 210 тис. гривень.

Учасниками та призерами заключного III етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН стали:

- III місце – Ковальова Вікторія Вікторівна, учениця 11 класу ліцею в секції «Етнологія», науковий керівник – Атаманчук Сергій Іванович, вчитель історії ліцею;

- Луцишин Владислав Вадимович, учень 11 класу ліцею в секції «Фінанси, грошовий обіг та кредит», науковий керівник – Гай Юлія Борисівна, вчитель економіки ліцею;

- Пілявський Ігор Євгенович, учень 11 класу ліцею в секції «Теологія, релігієзнавство та історія релігії», науковий керівник – Атаманчук Сергій Іванович, вчитель історії ліцею;

- III місце – Кралецька Юлія Володимирівна, учениця 10 класу НВК №17 в секції «Журналістика», науковий керівник – Рудніцька Наталія Павлівна, вчитель світової літератури;

- Біржак Марина Володимирівна, ученицю 11 класу НВК №14 в секції «Літературна творчість», науковий керівник – Барановський Володимир Іванович, керівник гуртка ХОЦТКУМ.

Процес пізнання – це процес переходу від найпростіших моделей світу до більш складних. Талановиті, здібні діти-манівці повинні весь час перебувати в особливому творчому середовищі. Дитина повинна розвиватись і навчатись кожної миті, не помічаючи цього, і ми, дорослі, маємо їй допомогти, направити, зорієнтувати на цьому нелегкому шляху до успіху в Малій академії наук.

*Ніколайчук Н.С.,
методист науково-методичного центру
управління освіти і науки
Кам'янець-Подільської міської ради*

*А. Андоверова, учениця 11 класу
Кам'янець-Подільського НВК №8*

*Науковий керівник: Ю.В. Мельницька,
вчитель історії та правознавства
Кам'янець-Подільського НВК №8,
магістр педагогічної освіти*

ЮХИМ ЙОСИПОВИЧ СІЦІНСЬКИЙ – ПАТРІАРХ ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ

У драматичній історії нашого народу є величні постаті, які завжди будуть з Україною, попри періоди лихоліття і забуття. До них насамперед слід віднести Юхима Йосиповича Сіцинського – видатного історика, етнографа, краєзнавця, археолога, бібліографа, мистецтвознавця та музеєзнавця, громадського діяча України і, зокрема Поділля. Небагато знайдеться діячів, які могли б зрівнятися з ним широтою світогляду, багатогранністю інтересів, незгасною жадобою до творчості. У його тривалому і насиченому драматичними подіями житті були перемоги й поразки, піднесення і зриви. Але з упевненістю можна сказати: доки жива Україна – житиме з нею в наших серцях талановитий і самовідданий її син.

Юхим (Євтимій) Йосипович Сіцинський народився 10 грудня 1859 року у с. Мазники Летичівського повіту Подільської губернії (тепер – Хмельницька область) [1, с.69]. Його батько, дід та прадід були священиками [2, с.303]. „Виріс я в селі глухім, затертім серед лісів Лятичівського повіту, в селі далекім від великих міст та містечок, хоч селяне вважали своє село найкращим, найповажнішим серед інших сіл, бо тут, в селі Мазниках була волость, і тут жили волостні старшини. Мазники містилися, як і тепер між містечками Зіньковом, Деражною, Міхалполем і Віньківцями. Всі ті чотири містечка, як чотири сторони світу були пунктами з'єднання Мазник із зовнішнім світом, а разом і місцями, де селяне розважалися, одержували звістки про світові події, про події місцеві, де поділялися з сусідніми селами про свої болі та нужденність. Пам'ятаю, як бувало працюють, челядь і всі звечера. Хоч батько мій був і небагатий, але господарство велося велике, бо з того господарства треба було виховувати дітей в школах і вдома [3, с.27].

«В метриці записано, що я родився 10 декабря, але здається родився раніше на місяць, або на 2, але забули в свій час записати в метрику. Так казав мені, поки я став бівалий, старий Маринцький дяк Орловський «Тимофтей» (як він, вимовляв своє ім'я), і він же вказав коли мої іменини: 15 октября. Я був четвертою, по порядку народжений дитиною моїх батьків. Всіх, що жили й були вигодувані і виховані й виучені моїми батьками, було нас семеро» [4, арк.6-24]. Як згадують родичі і сусіди Юхима Йосиповича, він зростав працелюбним, спокійним. З дитинства любив майструвати. Ніколи не підвищував голосу, навіть у суперечках. По натурі був скромний, тихий, благородний [5, с.65].

Навчався у Кам'янець-Подільському духовному училищі, потім – у Подільській духовній семінарії. Уже під час навчання в семінарії у Юхима Йосиповича зародився намір зійти з церковної стезі й податися у світську науку.

Він хотів кинути семінарію і перейти на навчання до університету. Але цьому перешкодило видання у 1879 р. „Высочайшого повеления” приймати до університету семінаристів лише при умові здобуття ними атестату зрілості за повний курс класичної гімназії [6, с.95]. Далі Юхим Сіцінський навчався у Київській духовній академії. Під час навчання на церковно-історичному відділенні Київської духовної академії присвятив себе історії та археології Поділля, співпрацював з В.Антоновичем і М.Грушевським, з якими провів низку археологічних розкопок у різних регіонах краю. Брав постійну участь у багатьох археологічних з'їздах [7, с.300].

Ю. Сіцінський закінчив навчання в Академії у 1885 р. із ступенем кандидата богослов'я. Під час навчання ввібрав у себе кращі традиції вивчення Подільського етносу, перейняті від свого вчителя та ректора семінарії Митрофана Симашкевича. В цей період Юхим Йосипович вирішує поєднати себе сімейними вузами з Марією Степанівною Тлустовською (предки якої походили з Тлустого біля Мельниці в Галичині). При цьому він дотримує дане слово своєму другу по академії, що не залишить її ніколи. Цю клятву він висловив після нещасного випадку, який мав місце під час перебування її брата Костянтина в 1884 р. у с. Мазники в гостях у Єфимія. Вони разом з іншими хлопцями поїхали на полювання підводою в місцеві угіддя, склавши збоку на возі зброю. Повернувшись з полювання Євфимій, злязачи з воза, випадково зачепив ногою чийсь рушницю і пролунав трагічний постріл, яким було поранено брата нареченої, який по дорозі до лікарні помер [8, с.96].

Молоде подружжя одержує направлення на роботу в м. Бахмут Єкатеринославської губернії (тепер Донецька обл.). Євфимій Йосипович разом з молодою дружиною поїхав працювати «закоуучителем», «учителем російської мови» у Бахмутське духовне училище, учителем у «середніх школах Бахмата» [9, с.46].

У Бахмутський період (1886 – 1889) свого життя і діяльності, він окрім богослов'я, вдосконалював свою майстерність художника, вивчав старослов'янську, чеську та польську мови [8, с.97]. На початку 1889 року Євтимій Йосипович Сіцінський разом з дружиною і малолітнім сином Сергієм, повертається до Кам'янця-Подільського, де вони оселяються по вул. Різницькій, в соборнім домі, потім – у межах Петро-Павлівської церкви, а трохи згодом переїхали у свій флігель по вул. Петербурзькій, 56. Він приймає сан священника Олександрo-Невського Собору, одночасно стає радником єпископа та ключником Собору [1, с.69]. Юхим Йосипович мав широкі плани наукової і громадської роботи. Сан дав йому можливість використовувати тодішні церковні видання [7, с.300].

Юхим Сіцінський вів досить активну наукову діяльність. Звернення до опублікованих ученим праць переконує в широті його наукових інтересів. Це різні аспекти археології, історії, етнографії. Чільне місце у всіх цих напрямках займало Поділля – земля, де він народився й виріс, де здійснив важливі наукові задуми в галузі історичного краєзнавства. Ю.Сіцінський, розробляючи і досліджуючи історію Поділля, працював у двох напрямках: на підставі архівних, документальних матеріалів і давньої літератури підготував ряд оглядів загально-

довідкового характеру, що охоплювали всю територію краю, перейшовши до більш докладних описів окремих явищ і регіонів; з другого боку, він збирав і досліджував на місці історичні пам'ятки, робив синтетичні нариси, що висвітлювали і з'ясовували особливо важливі історичні факти і певні культурні течії [7,с.300].

Надзвичайно важлива роль вченого у проведенні археологічних розкопок і обстежень у різних частинах Поділля, зокрема біля сіл Привороття, Кептинці, а також у місті Кам'янці-Подільському. Про перші свої археологічні розвідки Ю. Сіцинський видрукував в «Археологической летописи Южной России» статтю «Раскопки у д. Приворотье Маковецкое Каменецкого уезда» (1899 р.), а в 1901 р. ним була складена та опублікована «Археологическая карта Подольской губернии», яка займає особливе місце серед його праць. Про актуальність цієї праці у наш час може свідчити її перевидання на початку ХХІ ст. У цій роботі Ю.Й. Сіцинський зафіксував і систематизував біля 2 тис. пам'яток кам'яного віку, доби міді і бронзи, раннього залізного віку і періоду Київської Русі ІХ – ХІІІ ст. [10, с.334].

Особливе місце серед досліджень Ю.Й. Сіцинського займає велика монографія про Кам'янець-Подільський [1, с.71]. Книгу було приурочено до 100-річчя возз'єднання Поділля з Росією, що відзначалося у 1893 р. Структура роботи і виклад матеріалів цієї праці показують, що дослідник ґрунтовно вивчив відомі в кінці ХІХ ст. джерела, а також літературу як вітчизняну, так і зарубіжну.

Певні судження щодо історичної топографії Кам'янця-Подільського ХVІІ – ХVІІІ ст. Ю. Сіцинський викладає у праці «Оборонні замки Західного Поділля ХІV – ХVІІ ст.» [11, с.294].

Однією з яскравих сторінок життя Ю. Сіцинського є його участь у просвітницькому русі. 1906 р. Юхим Сіцинський поряд із Костем Солухою та ін. виступає серед фундаторів Подільської „Просвіти” із самого початку бере активну участь в її організації та діяльності [12, с.7]. З цього приводу В.Приходько зазначає „Отже старий українець отець Юхим Сіцинський, коли в Кам'янці почалася акція в справі заснування „Просвіти” один з перших взяв чинну участь в її організації, а потім став членом управи товариства” [13, с.77].

Варто зазначити, що діяльність українців подолян у той час велась в дуже складних умовах, з огляду на реакцію російського самодержавства проти української інтелігенції. Постійні арешти, обшуки, переслідування, доноси, та ще цілий ряд знущань, які посипались на голову просвітян-подолян, як подяка за любов і відданість Батьківщині. Вагомий внесок зробив Ю.Й. Сіцинський у заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. Так, у січні 1918 р. він увійшов до складу університетської комісії, яка займалася зокрема підбором приміщень для майбутнього закладу.

Непересічність особистості цього священника, науковця і громадського діяча не могла не справити належного враження на ректора університету професора І. Огієнка. 10 вересня 1918 р. він призначив Ю.Й. Сіцинського парохом університетської церкви св. Миколая, а з 5 листопада – за сумісництвом і помічником бібліотекаря. 13 березня 1919 р. І. Огієнко, вже як Міністр освіти УНР, враховуючи наукову спеціалізацію Юхима Йосиповича та потребу

заміщення вакансії, призначив його приват-доцентом по кафедрі церковної археології з дорученням читати обов'язковий курс на богословському факультеті з 20 лютого того ж року. Крім лекцій з церковної археології, які він читав студентам-богословам, вже в березні 1919 р. йому доручили ще одну дисципліну – історію Поділля на історико-філологічному факультеті. У червні 1919 р. Ю.Й. Сіцінський разом із професорсько-викладацьким складом університету увійшов до новоствореної Подільської організації Українського Червоного Хреста, яку очолював І. Огієнко.

Юхим Йосипович, поєднуючи викладацьку роботу в університеті, службу Божу в університетській миколаївській церкві, завідування Подільським історико-археологічним товариством, намагався брати участь у різних громадсько-політичних заходах. У березні 1920 р. виступив на урочистому засіданні викладачів і студентів університету, присвяченому Шевченківським дням. Тема його доповіді – «Тарас Шевченко як маляр» [13, с.75].

В університеті Ю.Й. Сіцінського знали ще й як голову бібліотечної комісії, посаду якого він обійняв 27 серпня 1919 р. За безпосередньої його участі було розроблено статут університетської бібліотеки, що регламентував зокрема порядок роботи з книгами, яких хронічно не вистачало [1, с.74].

Юхим Сіцінський, маючи чималий авторитет серед подільської інтелігенції, особливо сільського духовенства, сам будучи священиком, був прикладом для духовенства, чим зміцнював позицію Подільської „Просвіти”. Він доклав чимало зусиль для впровадження української мови в церковних навчальних закладах, а також використання її для церковного богослужіння. Особливою заслугою Юхима Сіцінського як українського просвітнього діяча є його участь у Комісії з правки та друку Четвероевангелія українською мовою перекладу Пилипа Морачевського [14, арк.1]. Він немало потрудився як безпосередньо над правкою Четвероевангелія, так і над організацією робіт з правки та видруку його, а також над розповсюдженням вже видрукованих примірників по селах Подільської губернії [15, с.315]. Щоб оцінити всю вагу праці над видруком Четвероевангелія українською мовою, варто звернутися до свідчень сучасників Ю. Сіцінського: «Тепер ця справа видається маленькою, але не такою вона була в дійсності. Треба було аж революції 1905 року, треба було нервувань найвищих органів російської Імперії – комітету міністрів, Синоду і т.д., треба було, щоби Російська Академія Наук видала свою опінію («Об отмене стеснений малорусского слова») – щоби внаслідок всього дозволено переклад Євангелія на українську мову» [16, арк.6-7].

Зі спогадів доньки Ю.Й. Сіцінського – Тетяни Юхимівни доносяться до нас свідчення про надзвичайну батькову працелюбність, наполегливість у виконанні своїх обов'язків перед людьми: „Ефим Иосифович ездил по селам, фотографировал и собирал экспонаты, а на больших ярмарках в Каменце собирал вышивки и писанки” [17, арк.5].

Творче натхнення та енергію для нових досягнень кожна людина черпає зі своєї сім'ї, але, нажаль, невдало склалося особисте життя Юхима Сіцінського. Його перша дружина була сварливою, крикливою жінкою. У 1917 р. її розбив параліч на нервовому ґрунті. Догляд за хворою дружиною ліг на плечі чоловіка та їх неповнолітньої дочки. Дружина згадувала його такими теплими словами:

«Евфимий – святой человек, я никогда не видела на его лице и тени недовольства, а ведь ему тяжело возится со мной» [17, арк.7]. Ю. Сіцінський незважаючи на свою невдачу в першому шлюбі вирішує одружитися вдруге. Його другою дружиною стає Олена Купріянівна Перцель (1888 – 1957). Вона народилася в м. Тальное в сім'ї службовця церковного заводу. Після закінчення гімназії вона пішла працювати вихователькою в приватний будинок. Переїжджаючи зі своїми вихованцями потрапила на Маківський цукровий завод, звідки переїхала в Кам'янець-Подільський. Тут зайнялася художньою вишивкою з якої була майстром і заробляла на шматок хліба, закінчила курси крою. В сім'ї лікаря Манасевича познайомилася з Ю. Сіцінським, з яким скоро одружилася. Була самотньою після смерті чоловіка. Отримувала невеличку пенсію по чоловіку 360 руб. Після тривалої хвороби померла 14.05. 1957 р.

До останніх місяців свого життя, вже важко хворіючи, Юхим Йосипович працював. Не зважаючи на його хворобу, друга дружина Олена Купріянівна сама, без сторонньої допомоги переносила чоловіка з ліжка на ліжко для того, щоб змінити постіль [18, с.94]. Помер Ю. Й. Сіцінський 7 грудня 1937 року у віці 79-ти років і похований 9 грудня на Руськофільварецькому кладовищі.

З висоти літ початку ХХІ століття не викликає жодного сумніву той факт, що наукова спадщина українського вченого, Патріарха історії та культури Поділля, дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка, Московського археологічного товариства, голови Подільського церковного історико-археологічного товариства, протоієрея Юхима Сіцінського, впливає і буде впливати на подальший розвиток української історичної науки, особливо подільської регіональної історії, а також на такі науки, як археологія, етнографія, фольклористика, мистецтвознавство, археографія, бібліографія, музеєзнавство, релігієзнавство та інші.

Сьогодні, коли поступово відновлюється історична справедливість, ми з вдячністю звертаємося до людей, які робили добро для свого народу. Серед них почесне місце займає Ю.Й. Сіцінський. Отже, дякуючи наполегливій праці багатьох дослідників життєдіяльності Ю.Сіцінського, ця визначна постать в історії України, в тому числі Подільської землі, посіла належне місце в пантеоні вчених рідної Батьківщини, робиться все можливе, щоб втілити його здобутки та ідеї в національно-культурну розбудову нашої держави, в українську історичну науку, краєзнавство та систему освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Винокур І.С. Портрети істориків минулого. Ю.Й. Сіцінський / І.С. Винокур, В.В.Корнілов // Український історичний журнал. –1991. – №3. – С.69 –74.
2. Завальнюк О.М. Вихідці з Поділля – Викладачі Кам'янець – Подільського Державного Українського Університету (1918 – 1921 рр.) // Наукові праці Кам'янець – Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець – Подільський: Оіюм, 2001. – Т.6(8). – С.300-315.
3. Сіцінський Ю. Про обставини мого життя. (Автобіографічне) / Ю.Й.Сіцінський // Подільське братство // Інформаційний вісник Кам'янець на Поліллі. – 1993. – №3. – С.26-31.
4. ДАХО. – ф.3333 Особистий фонд Ю. Сіцінського. – оп.1. – спр.63 Воспоминание родственников и знакомых о Э.И. Сецинском собранные С.К. Шкурко. – 63 арк.

5. Котоній О.К. Постать Ю.Й. Сіцінського у спогадах сучасників Духовні витoki Поділля: творці історії краю Ч.І. // Матеріали міжнародної науково – практичної конференції 9 – 11 вересня 1994 р. м. Кам'янець – Подільський, м. Хмельницький: „Поділля”, 1994. – С. 64 – 67.
6. Винокур І.С. Визначний літописець Поділля (Ю.Й. Сіцінський) / І.С. Винокур., В.В. Корнілов / Інститут історії України: Всеукраїнська спілка краєзнавців. Міністерство культури України. Репресоване краєзнавство (20 – 30 рр.). – К.: Рідний край, 1991. – 93 – 101.
7. Трембіцький А.М. До історії археологічних досліджень Є.Й. Сіцінського на Поділлі / А.М. Трембіцький // Наукові праці Кам'янець – Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець – Подільський: Оіум, 2004. – Т.13. – С.300-310
8. Трембіцький А.М. Шляхи становлення особистості Євфимія Сіцінського / А.М. Трембіцький // Збірник наукових праць за підсумками міжнародної науково – практичної конференції « Кам'янець – Подільський у контексті українсько – європейських зв'язків» (16 – 17 травня 2003 р.). – Кам'янець – Подільський: Кам'янець – Подільський державний університет, інформаційно – видавничий відділ. – 2004. – С.152 – 159
9. Трембіцький А.М. Бахмутський період життя і діяльності Євфимія Сіцінського / А.М. Трембіцький // Хмельниччина: Дивокрай. – 2006.-№1 – 2. – С.45 – 49.
10. Старенький І.О. Вивчення старожитностей і створення Археологічної карти Подільської губернії (60-і рр. ХІХ ст. – 1901р.). / І.О. Старенький // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2012. – Т.19: 130 – річчю від дня народження Івана Огієнка присвячується. – 536 с.
11. Петров М.Б. Кам'янець – Подільський ХІV – ХVІІІ ст. у науковому доробку Ю. Сіцінського /М.Б.Петров // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець – Подільський: Оіум, 2004. – Т.4. – 376 с.
12. Лозовий В.С. Діяльність Подільської «Просвіти» в 1906 – 1914 рр. // Просвітницький рух на Поділлі (1906 – 1923 рр.) [До 90 – річчя Подільської «Просвіти»]. – Кам'янець – Подільський: Б. в., 1996. – С.6 – 28.
13. Мошак М. Юхим Сіцінський – фундатор і діяч просвітницького руху на Поділлі / М. І. Мошак // Просвітницький рух на Поділлі (1906 – 1923рр) [До 90-річчя Подільської „Просвіти”]. – Кам'янець – Подільський: Б. в., 1996. – С.70 – 84.
14. ДАХО. – ф.3333 Особистий фонд Ю. Сіцінського. – оп. 1. – спр.18 Переписка о переводе Евангелия на украинский язык. – 117 арк.
15. Трембіцький А.М. Є.Й. Сіцінський: Хроніка життєвого і творчого шляху (1859 – 1937рр)/ А.М. Трембіцький // Наукові праці Кам'янець – Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець – Подільський: Кам'янець – Подільський державний педагогічний університет, інформаційно – видавничий відділ, 2003. – Т.11. – С. 312-321.
16. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХО). – ф.3333 Особистий фонд Ю. Сіцінського. – оп.1. – спр.13 Церковные проповеди Н. Яворського и Э.И. Сецинского. – 18 арк.
17. ДАХО. – ф.3333 Особистий фонд Ю. Сіцінського. – оп.1. – спр.63 Воспоминание родственников и знакомых о Э.И. Сецинском собранные С.К. Шкурко. – 63 арк.
18. Винокур І.С. Визначний літописець Поділля (Ю.Й. Сіцінський) / І.С. Винокур., В.В. Корнілов / Інститут історії України: Всеукраїнська спілка краєзнавців. Міністерство культури України. Репресоване краєзнавство (20 – 30 рр.). – К.: Рідний край, 1991. – 93 – 101.

КУВАЛЬНА СПЕЦІАЛІСТІВ ІНЖЕНЕРНИХ ВІЙСЬК

Сьогодні в умовах ведення військових дій Антитерористичної операції (АТО) в південно-східній частині України, питання про підготовку першокласних спеціалістів інженерних військ досить важливе. Однією із особливостей такої підготовки є не тільки сучасна матеріальна база, але й висококваліфіковані спеціалісти інженерних військ. У системі військової освіти за останніх 23 роки пройшли певні метаморфози не в кращу сторону.

Аналізуючи систему підготовки офіцерських кадрів для інженерних військ України, можна сказати, що вона була повністю зламаною. Сьогодні підготовкою військових інженерів (офіцерів і сержантів) займається Академія Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у Львові. До 2012 року навчання курсантів інженерного забезпечення проходило в Кам'янці-Подільському, де у 1967 році було сформовано військово-інженерне командне училище. До початку 2012 р. на території колишнього військово-інженерного командного училища було сформовано декілька навчальних підрозділів, які відповідали за повний цикл підготовки спеціалістів для інженерних військ: від солдата до офіцера, в тому числі й офіцерів тактичної та оперативно-тактичної ланок також була можливість готувати спеціалістів для іноземних армій. Для якісної підготовки спеціалістів інженерних військ був створений обладнаний навчальний полігон, до якого можна дійти за п'ять хвилин. Сьогодні вся ця матеріально-технічна база поступово приходить у непридатність. Тому актуальним залишається питання про відродження в Кам'янці-Подільському військово-інженерного командного училища чи створення на його території Центру для підготовки спеціалістів інженерних військ.

Мета статті: розкрити питання про історію формування та етапи розвитку Кам'янець-Подільського вищого військово-інженерного командного училища ім. В.К.Харченка.

Об'єктом дослідження є етапи підготовки офіцерів інженерних військ.

Предметом є історія становлення Кам'янець-Подільського вищого військово-інженерного командного училища ім. В.К.Харченко.

Завдання роботи: розкрити основні етапи будівництва військового училища; розглянути за якими спеціальностями готували спеціалістів інженерних військ в даному навчальному закладі, виявити причини для закриття навчального закладу.

24 березня 1975 року Кам'янець-Подільському вищому військово-інженерному командному училищу було присвоєно ім'я маршала інженерних військ Харченка Віктора Кіндратійовича, який стояв у витоків формування одного із кращих військових училищ держав Варшавського Договору і СНД.

Три роки тому (1.09.2012 р.) цей відомий навчальний заклад був розформований, а його унікальна навчально-матеріальна база перейшла до

кафедри підготовки офіцерів запасу інженерних військ. Історія військово-інженерного училища гідна окремої книги.

Після Другої світової розвиток інженерних військ потребував мати у своєму складі види збройних сил інженерного формування, які можуть виконувати важливі і найбільш складні завдання інженерного забезпечення бою і операцій у мирний і військовий час із врахуванням зростаючої технічної оснащеності, мобільності військ, можливого високоточної зброї та зброї масового ураження. В свою чергу технічна переоснащеність інженерних військ потребувала великої кількості кваліфікованих кадрів інженерних військ, підготовка яких проходила у ряді спеціалізованих військових навчальних закладів (ВНЗ). До цих ВНЗ відносились: Ленінградське військово-інженерне училище (1937-1960 рр.), Московське військово-інженерне училище (1937-1960 рр.), Чернігівське військово-інженерне училище (1940-1943 рр.), Борисовське військово-інженерне училище (1940-1943 рр.), Златоустівське військово-інженерне училище (1941-1942 рр.), Мічурінське військово-інженерне училище (1941-1942 рр.), Тюменське військово-інженерне училище (1956-1968 рр.), Калининградське військово-інженерне училище (1960-1973 рр.), Кам'янець-Подільське військово-інженерне училище (1967-1969 рр.) [1, с. 94-108]. Найбільша кількість підготовлених офіцерів інженерних військ припадає на період 40-70-х років ХХ ст. Після проведення реформи, що була пов'язана з відсутністю необхідності підготовки більшої кількості військових інженерних кадрів, значно зменшилась кількість навчальних закладів даного профілю підготовки на кінець 1960-х рр. Залишилось три військово-інженерних училища, які згодом були перетворені у вищі військові заклади: Калининградський і Кам'янець-Подільський.

Калининградське військово-інженерне училище було створено в 1960 р. як військово-інженерне училище на базі Ленінградського та Московського військово-інженерного училищ. У 1965 р. училище отримало статус вищого військово-інженерного училища, у 1973 р. термін навчання було визначено у 5 років. Цей військовий навчальний заклад проводив підготовку спеціалістів тільки інженерно-технічного профілю. Такий напрям підготовки було визначено через необхідність у спеціалістах технічного профілю для інженерних військ якісного використання та обслуговування нових зразків машин інженерного озброєння. В період з 1990 р. в Калининградському військово-інженерному училищі навчали по п'яти спеціальностям: інженерне озброєння з присвоєнням кваліфікації інженер-механік; інженерні електротехнічні засоби з присвоєнням кваліфікації інженер-електромеханік; експлуатація спеціальних боєприпасів інженерних військ з присвоєнням кваліфікації радіоінженер; фортифікаційні спорудження з присвоєнням кваліфікації інженер-будівник; експлуатація і ремонт інженерних систем радіотелемеханіки з присвоєнням кваліфікації радіоінженер. Після розпаду СРСР цей ВНЗ залишився в складі Росії і був передислокований в Нижній Новгород і отримав назву «Нижегородське вище військово-інженерне училище», а з 1998 р. ВНЗ став філіалом Військово-інженерного університету в м. Москва [2, с. 10-11].

Тюменський військово-інженерний ВНЗ був створений у 1956 р., а в 1968 р. переформований на вище командне військово-інженерне училище [5]. В даному

закладі виконувалась підготовка інженерних спеціалістів командного профілю, командирів інженерних підрозділів по чотирьом спеціальностям з присвоєнням кваліфікації інженера по експлуатації машин інженерного озброєння. Перелік спеціальностей включав наступні професії: командно-тактична інженерно-саперна за спеціалізацією керованого мінування; командно-тактична інженерно-тактична; командно тактична переправ очно-десантна; командно-тактична понтонно-мостова. З розпадом СРСР училище залишилось у складі Росії і було в 1998 р. переформовано на філіал Московського військово-інженерного університету [1, с. 319].

У 1967 р. підготовку офіцерських кадрів для інженерних військ почали на Україні в місті Кам'янці-Подільському. Початок цьому заклав наказ Міністра оборони СРСР №011 (січень 1967 р.) про формування військово-інженерного училища. Начальником училища 20 лютого 1967 р. був призначений полковник Василь Єрмаков. Влітку почали прибувати офіцери – заступник начальника училища по технічній частині підполковник Микола Клименко, заступник по навчальній частині полковник Яків Криксунов, заступник підполковник Іван Щербина, начальник фінансового забезпечення капітан Василь Слободянюк та ін. Всього 15 чоловік [4,5].

Майно і справи призначене керівництво училища приймали від командира артдивізіона, який розміщувався тут раніше. Як згадує капітан Павло Макарський (перший командир курсантської роти), ще до приїзду курсантів почалося формування батальйону забезпечення навчального процесу із 25 новобранців міста Кам'янця-Подільського і району [4]. На той час на території знаходилось всього дві казарми довоєнної побудови, невелика їдальня і медпункт, на місці сьогоденного плацу була трава і чагарники. Поступово почали обживатися, почалося будівництво навчальних корпусів, кафе, будівництво навчального полігону і стройового плацу.

2 жовтня 1967 р. від імені Президіума Верховної Ради СРСР Член Військової ради – начальник політуправління Прикарпатського військового округу генерал-полковник Мальцев вручив Кам'янець-Подільському військово-інженерному училищу бойовий прапор. Прапор училища ще весною 1967 р. під охороною зі Львова привіз майор Андрій Іщенко, заступник начальника політвідділу училища. Після чергового випуску курсантів училища (16 червня 1995 р.) прапор передали в архів. Його замінили прапором українського зразка [4].

Навчальний центр для проведення практичних і тактично-спеціальних занять обладнали на території колишнього танкового і артилерійського стрільбищ. Побудували штучні водойми і стрілецьке стрільбище.

Автопарк будували на заболоченій ділянці, де бур'яни були вище голови. Перший час для занять курсантам виділили колишні навчальні аудиторії артдивізіона (пізніше там обладнали медсклади).

Швидкими темпами почали будівництво боксів під інженерну техніку, взимку для забезпечення тактично-спеціальних і практичних занять її приходилось ломати відбивати від замерзлого льоду і снігу. Слід сказати, що навчальний центр як і всі решта об'єктів, курсанти бували самостійно, в перервах між заняттями.

Для будівництва складних навчальних об'єктів притягувався батальйон забезпечення навчального процесу [4].

У структурі училища на вересень 1967 р. було створено два інженерно-саперних і один дорожній курсантські батальйони. В той же час було сформовано дев'ять кафедр, а саме: соціально-економічних дисциплін, інженерно-тактичної підготовки, загальновійськових дисциплін, машин інженерного озброєння, інженерних загороджень і підривної справи, переправ, мостів і доріг, фортифікації і маскуванню, дорожній, водопостачання і загальноосвітніх дисциплін. У цей період було набрано два курси: перший курс набирался в створеному військово-навчальному закладі, а другий курс із числа тих трьох рот, які прибули із Тюменського військово-інженерного училища. В січні 1968 р за наказом Міністра оборони СРСР №019 і директиви Генерального Штабу №№ОРГ 6/86628 від 14.01.1969 р. училище було перейменовано у вище військово-інженерне командне училище з чотирирічних терміном навчання. В цьому ж році здійснений перший випуск офіцерів. За новим штатом №17/908, затвердженим начальником генерального штабу 30.04.1969 р., число курсантських батальйонів було збільшено до чотирьох, і кожен батальйон був доповнений ротами дорожньої спеціальності та взводом по підготовці офіцерів десантних військ. Почалася проводитися перепідготовка офіцерів запасу, для чого створили відповідні курси перепідготовки. У 1975 р. директивою Генерального штабу №314/10/0914 від 17.7.1975 р., Головного штабу Сухопутних військ №453/1/0881 від 8.8.1975 р., директивою штабу Прикарпатського військового округу №15/1/01415 від 19.8.1975 р. створена кафедра фізичної підготовки і спорту [4].

Високу оцінку стосовно навчального процесу, яку отримало училище впродовж довгого часу, дало можливість присвоїти йому ім'я Маршала інженерних військ Харченко В.К. (постанова Ради Міністрів СРСР №184 від 7.03.1975 р. і наказ міністра оборони СРСР №75 від 24.03.1975 р.) [1, с. 215, 3].

Підготовка офіцерських кадрів здійснювалася за командним профілем і наступними спеціальностями: командна тактична інженерно саперна, командна тактична інженерно-технічна і спеціалізації інженерно-саперна повітряно-десантних військ.

З початком війни в Афганістані (1979-1989 рр.) на долю інженерних військ випало виконання одного із найскладніших завдань: інженерне забезпечення проведення колон військ, захист опорних пунктів розміщення військ і пунктів управління, забезпечення підрозділів водою, але саме головне – боротьба з мінною небезпекою. Багато випускників училища пройшли горнило цієї війни, а 37 із них загинули. Їх імена увічнені на меморіальному комплексі, що знаходиться на території училища. Один із офіцерів отримав тяжке поранення, а двоє – контузію. На щастя, з афганської війни живими повернулися і до сьогодні знаходяться в строю Сергій Зубаревський, Володимир Перижняк, Михайло Нероба, Олексій і Сергій Твердохліби (останній працює вихователем в Кам'янець-Подільському військовому ліцеї), підполковники Юрій Галян, В'ячеслав Журба (служить у Центрі розмінування), Олексій Осадчий, майор Геннадій Ставнийчук, ст. прапорщик Галина Петльована (служить в медсанчастині) [4,5].

Після розпаду СРСР відповідним документом стосовно створення Збройних сил України, в тому числі інженерних військ, став Акт проголошення незалежності України. 31 серпня 1993 р. був сформований Військово-інженерний факультет (ВІФ) при Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті. Залучення науково-педагогічного складу цивільного ВНЗ звісно дало можливість пройти акредитацію і здійснювати підготовку на більш якісному цивільному освітньому рівні, а саме: бакалавр, спеціаліст, військово-тактичний і оперативно-тактичний освітній рівні, чого не було в колишньому вищому військово-інженерному командному училищі. Але, по суті, саме з цього почався поступовий процес розпаду потужного військового навчального закладу, який завершився в грудні 2012 р.

На основі постанови Кабінету Міністрів України №64 від 21 січня 1998 р. «Про переформування відділів військової підготовки Київського національного університету ім. Тараса Шевченка і ВІФ при Подільській державній аграрно-технічній академії» (так став називатися колишній сільськогосподарський інститут), наказу міністра з питань надзвичайних ситуацій і в справах захисту населення від наслідків чорнобильської катастрофи від 12.5.1998 р. №197/139 з 1 серпня факультет переформований у військово-інженерний інститут при Подільській державній аграрно-технічній академії [4].

Військово-інженерний інститут Подільської державної аграрно-технічної академії був призначений виконувати навчання, виховання і професійної підготовки офіцерів оперативно-тактичного напрямку підготовки по спеціальності «Організація бойового і оперативного забезпечення військ (сил)» – для Міністерства надзвичайних ситуацій України; офіцерів тактичного напрямку підготовки за спеціальностями «Озброєння і техніка інженерних військ» та «Бойове застосування та управління діями підрозділів (частин, з'єднань) Сухопутних військ» – для Міністерства оборони України, МНС України, МВС України, Комітету по захисту державного кордону України та інших силових структур; офіцерів-ад'юнктів за спеціальностями: «Військове мистецтво», «Інженерне спорудження театрів військових дій», «Озброєння і військова техніка»; офіцерів запасу – спеціалістів інженерних військ із числа студентів Подільської державної агротехнічної академії, Подільського державного педагогічного університету по десяти спеціальностям; прапорщиків – спеціалістів інженерних військ; кваліфікованих солдатів за 24 спеціальностям для інженерних військ; іноземних військовослужбовців всіх категорій, за спеціальностями офіцерів тактичного рівня підготовки; спеціалістів по розмінуванню 1 і 2 рівнів; саперів і саперів-розвідників миротворчих підрозділів; спеціалістів фортифікації; кінологічних розрахунків мінно-пошукових собак; підготовка і перепідготовка військових спеціалістів Міністерства оборони та інших силових структур зп спеціальністю «Бойове призначення і управління діями підрозділів (частин, з'єднань) Сухопутних військ». В інституті проводилась перепідготовка спеціалістів по розмінуванню миротворчого контингенту місії ООН в Лівані [3].

В інституті був створений ряд нових структур, а саме: Центр розмінування, в якому проходили підготовку і перепідготовку спеціалісти з розмінування; кафедра підготовки офіцерів запасу інженерних військ.

Матеріально-технічне забезпечення навчального процесу з кожним роком ставала все слабшою, при цьому в колишньому К-ПВВКУ спостерігалась протилежне становище завдяки кращому фінансуванню. Також відчувалась різниця в якісному складі науково-педагогічних кадрів. Так, у 1989 р у К-ПВВКУ нараховувалось 26 кандидатів наук, із них 16 офіцерів. Для збільшення кількості висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів в інституті була створена у 1999 р. ад'юнктура. З 2010 р. Інститут перетворили на військових факультет при Національному університеті ім. Івана Огієнка. При цьому виникли нові проблеми в навчальному процесі. Так, в університеті не знайшлося спеціалістів з теоретичної механіки, сопромату та ін. необхідних для технічного ВНЗ: університет гуманітарний, а курсанти отримують командну і військово-технічну освіту. Викладачі університету почали вводити свої правила оцінювання, вони не розуміли специфіки служби військових (наряди, польові виходи, нічні заняття) [7].

Через два роки, 1 вересня 2012 р., військовий факультет припинив своє існування. Курсанти були переведені до Львова в Академію Сухопутних військ України імені гетьмана П. Сагайдачного. Більшість військових було звільнено на пенсію, хоча вони могли ще довго і плідно працювати.

Коледж підготовки сержантів і солдат інженерних військ перевели в інші міста. Хотіли перевести до Львова і Центр розмінування разом із кінологами, але залишили на місці, що в подальшому ефективно використовувалось при проведенні АТО.

За більш ніж 40-річну історію училища було підготовлено біля 16 тисяч офіцерів інженерних військ, золоті медалі отримали 160 осіб, було підготовлено десятки іноземних спеціалістів із Ефіопії, Франції, Китаю, Молдови, Туркменії [7].

Кам'янець-Подільське училище було базовим навчальним центром підготовки спеціалістів до миротворчих місій. Його спеціалісти виконували завдання в Анголі, Лівані, Косово, Сьєрра-Леоне, Іраку та Югославії. На кафедрі полковника Анатолія Окипняка була розроблена єдина в Україні система підготовки водолазів всіх рівнів для виконання водолазних робіт на різних видах водойм.

На території училища сьогодні знаходиться кафедра підготовки офіцерів запасу, центр розмінування, ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою та сформований 1 вересня 2012 р. 11-й переправочно-мостовий батальйон.

Отже, перевід до курсантів до Львова викликає негативні відчуття. Адже до цього рішення, на базі військового училища готували офіцерів інженерних військ, офіцерів запасу інженерних військ, відкрили коледж сержантів інженерних військ, діяла підготовка молодших спеціалістів машин інженерних військ, на території розміщувався військовий ліцей. Здається, сформувалася струнка система підготовки спеціалістів інженерних військ (від солдата до офіцера інженерних військ тактичного і оперативно-тактичної ланки), в наявності відмінна матеріально-технічна база, якій дивувались усі військово-іноземні делегати. Навчайся і служи. Але ж ні, потрібно було все зруйнувати, рознести, а викладачів вищої категорії відправити на пенсію. Прихильники закриття училища говорять про необхідність об'єднання військових вузів, про те, що для такої кількості курсантів і солдат Центра підготовки спеціалістів інженерних військ утримувати

таку територію, такий персонал занадто марнотратно. Але справа зовсім не в курсантах, а в перерозподілі фінансів. Звісно можна залишити факультет при Академії СВ ім. гетьмана П. Сагайдачного, але у Львові відсутня сучасна навчально-матеріальна база для проведення тактико-спеціальних завдань, а навчальний центр розташований в 70 км, що не дозволяє після вивчення теорії своєчасно проводити практичні завдання. Інженерне містечко на полігоні підходить для мотострільків, танкістів, артилеристів, але готувати на ньому висококваліфікованих командирів інженерних військ проблематично! Слід також додати, що інженерна техніка, яку повинні вивчати курсанти, знаходиться в 40 км від Львова. А курсанти – майбутні професіонали вивчають її по плакатам. Так яких же спеціалістів ми будемо готувати? Навіщо було все розвалювати? Чому б не залишити все на місці, а на базі училища створити факультет, а можливо б і Центр інженерних військ? І готувати спеціалістів всіх рівнів, розробляти і випробовувати нову інженерну техніку, в тому числі і роботів для розмінування (для цього існували кафедри «Експлуатації та ремонту машин засобів інженерного озброєння», «Машин інженерного озброєння» з розрізними вузлами і механізмами, лабораторії).

Складається враження, що військово-інженерне училище розвалили свідомо. І не замислювались над тим, що в нас можуть перестати існувати командири підрозділів інженерних військ, які здатні якісно вирішувати весь комплекс завдань інженерного забезпечення бою так як викладачі вищої категорії – кандидати військових наук, доценти по підготовці командного профілю виявилися не затребувані. Потім, можливо, схаменемося, почнемо відроджувати інженерні війська, але спеціалістів вже не буде. Це в кращому випадку. А в гіршому, як завжди, будемо переймати досвід іноземний, досвід за яким останні приїжджали до нас цілими делегаціями. Але, поклавши руку на серце, скажемо, що досвіду в підготовці спеціалістів інженерних військ, в проведенні інженерних заходів у нас більше, чим у військах Європейського Союзу. Поки ще більше...

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бирюков П.И. и др. Учебник. Инженерные войска. Военное издательство МО СССР / П.И. Бирюков. – М., 1982. – 427 с.
2. Балацкий И.П., Фоминых Ф.А. Очерк истории Калининградского высшего военно-инженерного камандного ордена Ленина Краснознаменного училища им. А.А.Жданова. Военное издательство МО СССР / И.П. Балацкий, Ф.А. Фоминых. – М., 1969. – 318 с.
3. Веремеев Ю. История военно-инженерного училища. Краткий очерк [Електронний ресурс] / Юрий Веремеев. – Режим доступу: <http://www.saper.etel.ru/history/uchil-2.html>
4. Материалы музея Каменец-Подольского Высшего военно-инженерного училища им. В.К.Харченко.
5. Тюменское высшее военно-инженерное командное училище имени маршала А.И. Прошлякова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ens.mil/ru/education/higher/academy/more.htm?id=8660@morfOrgEduc>
6. Харченко В.К. ...Специального назначения / В. К. Харченко – М.: Воениздат, 1973. – 275 с.
7. Шуханова Т. «Хорошо, что в нашем городе стоят военные» / Т. Шуханова, В. Лукиянов // Подолянин. – 2007. – С.4-5.

*Науковий керівник: В.В. Кобильник,
доцент кафедри політології і соціології,
проректор з науково-педагогічної роботи
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка, кандидат
політичних наук*

ЮРІЙ ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ: ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ

Українська революція XVII ст. подає нам цілу низку прикладів діячів різного плану. Серед них і щирі патріоти на кшталт Петра Дорошенка, і авантюристи-демагоги як Іван Брюховецький, і фанати однієї ідеї як Іван Сірко зі своєю манією антитатарської боротьби, навіть всупереч державним інтересам тощо. Однак фігура Юрія Хмельницького різко виділяється серед них всіх. Практично всі без винятку історики сходяться в оцінках цього діяча, характеризуючи його виключно негативно. Вислови про «заручника славного імені», «посереднього сина великого батька» та інші в такому ж стилі дійсно відповідають істині та досить влучно характеризують цього персонажа українського політикуму доби Руїни. Тим не менш, і досі більшість робіт, присвячених гетьмануванню Юрія Хмельницького, лише передають (нерідко досить схематично) події правління молодшого Хмельниченка. При цьому нерідко можна зустріти протиріччя – адже про молодого Хмельницького джерела неодноразово свідчили як про людину соромливу, схильну до релігії, то згодом «сарматський князь» прославився у своїх володіннях винятковою жорстокістю, що межувала із садизмом. На жаль, лише В.Антонович та Р.Федорів спробували простежити еволюцію особистості Юрія, показати, як відбувались ті чи інші зміни у його психіці.

Все це свідчить про значну актуальність досліджуваної теми, необхідність її подальшого вивчення.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з 1657 року, тобто з часу смерті Богдана Хмельницького і проголошення гетьманом його сина, і до літа 1681 року, коли Юрія Хмельницького було усунуто від влади турками та страчено.

Гетьман України Юрій Хмельницький був чи не наймолодшою дитиною національного героя України Богдана Хмельницького та його першої дружини Ганни Сомко. Він народився 1640 або 1641 року, про що посередньо свідчать різні джерела. Так, відомий польський хроніст Веспасіян Коховський вказував, що під час Чуднівської битви 1660 року Хмельницькому було двадцять [11, 237].

Молодий гетьманич дістав непогану домашню освіту, був добре обізнаний із Святим письмом, міг читати й писати не лише українською, але й церковнослов'янською, польською, грецькою та латинською мовами, хоч і поступався в цьому відношенні своєму батькові. Вчився Юрій Хмельницький і в Києво-Могилянському колегіумі, але недовго, бо через погіршення здоров'я Богдан повернув сина до Чигирина. Пізніше, вже як гетьман, Юрій Хмельницький ствердив батьківський привілей колегіуму, зазначивши, що він сам був колись його учнем. Відомо також, що одним із учителів гетьманича у колегіумі був

видатний український письменник, філософ й теолог Іоаннікій Галятовський. Повернувшись додому, Юрій Хмельницький продовжив науку. В одному з документів 1656 року називається ім'я домашнього вчителя гетьманича – ченця Києво-Печерської лаври Іларіона Добродіяшка [11, 237].

Про зовнішність Юрія Хмельницького можна судити з двох дещо пізніших портретів, один з яких подавався в німецькій друкованій хроніці «Театр Європи», а другий – у літописі Самійла Величка. Не суперечить цим портретам і словесний опис зовнішності Ю. Хмельницького. Молодого гетьманича описали дуже лаконічно: темноволосий юнак, сором'язливий, скромний, скутий у рухах, більше скидався на ченця. Сорокарічного Юрія Хмельницького описали детальніше і в дещо інший спосіб: людина невелика на зріст, зграбна, яка мала видовжене обличчя з невеликими, глибоко посадженими очима, що робило погляд гострим і дещо насмішкуватим, гострий ніс, маленький рот. Чисте обличчя, невеликі вуса. Одягнений у жупан, шапку, оперезаний польським пасом, мав при собі шаблю, самопал і пістолі. Самійло Величко назвав у своєму творі гетьманича євнухом («з натури євнух»), але такий відгук вороже налаштованого історика не є достовірним [1, 302].

Наприкінці 50-х років був ще зовсім молодою людиною, яка відзначалася побожністю. На останньому ж відтинку свого життя, очевидно, надолужив роки аскетизму, бо де-які джерела недвозначно натякають на нестримність його особистого життя.

Варто відзначити, що проблема перетворення гетьманської влади у спадкову досі викликає чимало дискусій в істориків. Швидше за все, Богдан Хмельницький дійсно виносив плани про передачу булави «своїй крові», тим більш імовірно, що ця передача цілком могла пройти вдаліше, ніж вона відбулась у реальності, – авторитет гетьмана був надзвичайно високим і згодом саме належність до «клану Хмельницького» (саме так назвав сукупність його родичів) суттєво вплинула на політичні кар'єри Якіма Сомка, Василя Золотаренка і Павла Тетері. Варто відзначити інший момент – в ролі головного претендента на престол Хмельницький-старший розглядав, безумовно, старшого сина Тимоша, людину відважну, енергійну, зі значним воєнним та дипломатичним досвідом. Крім всього іншого, про це переконливо свідчить факт одруження гетьманича з Розандою Лупул, що можна трактувати як спробу ввести Тимоша у коло коронованих осіб Європи. Можливо, Юрієві у планах батька призначалась також певна роль – скажімо, митрополита Київського або одного з чільників дипломатії Гетьманщини, однак дізнатись про це напевне неможливо – смерть Тимоша Хмельницького у Сучаві перекреслила всі плани, що їх виношував старий гетьман.

Відомості про Юрія все частіше з'являються після 1653 року, коли по загибелі старшого брата Тимоша він став єдиним спадкоємцем Богдана по чоловічій лінії, і старий гетьман усе частіше подумував про передачу йому своєї булави. Не випадково, саме його, ще шістнадцятирічного юнака, Богдан Хмельницький призначив наказним гетьманом і доручив підготовку походу українського війська на Ташлик. Звичайно, таке призначення було багато в чому формальним, бо реально цю підготовку проводили досвідчені полковники Іван

Богун та Григорій Лісницький, але ґрунт для передачі синові булави Богдан Хмельницький заклав. Не дивно, що іноземні посли, які відвідали Чигирин у першій половині 1657 року, все частіше називають Юрія Хмельницького гетьманом. Сам Богдан сподівався, що під опікою генерального писаря Виговського молодший син досягне повноліття, стане повноправним гетьманом і продовжить справу батька. Але цей задум виявився помилковим. Він не враховував повною мірою розстановку політичних сил в Україні й відсутність таланту державного діяча, адміністратора чи полководця у зовсім ще молодого нащадка [19, 10].

Особливо активізував гетьман «проштовхування» сина у спадкоємці у 1656-1657 рр., коли відчував уже наближення смерті. Як зазначила з цього приводу Н.Яковенко, «Ознаки смертельної хвороби проявилися на початку 1657 р.; відчуваючи наближення смерті, він у квітні скликав старшинську раду і за її згодою передав гетьманську булаву 16-річному синові Юрію. Зрозуміло, що постать юного гетьманича мала значення суто символічне, оточене ореолом Богданового імені в надії на майбутню династію, яка підніметься над розбіжностями в поглядах, вдачах, честолюбних амбіціях старшини. Символ цей, персоніфікований слабким хлоп'ям, як ми тепер знаємо, не витримав перевірки часом...».

6 серпня 1657 року Богдан Хмельницький помер. Можливо, у перші тижні після цієї події старшина дійсно схилилась до думки передати владу юному Хмельничанку, однак перемиг, очевидно, прагматизм і розрахунок. 4 вересня 1657 р. у Чигирині відбулася старшинська рада «при зачинених воротах», яка до повноліття Юрія Хмельницького поклала виконання гетьманських обов'язків на Івана Виговського; ще через місяць генеральна рада в Корсуні за участю делегатів від рядового козацтва, міщан і духовенства підтвердила це рішення. Юрій Хмельницький через це почувався глибоко ображеним і до кінця життя не зміг пробачити цього Виговському.

Додав ворожнечі й сам Виговський, котрий взяв частину скарбів Богдана, хоч і мав на них право принаймні як родич (його брат Данило був одружений на дочці Богдана Хмельницького, сестрі Юрія). Цим особистим конфліктом скористалася опозиція проти Виговського, котрій було дуже вигідно прикривати свої діяння іменем великого Богдана. У даній ситуації чи не вперше виявилися психічні вади характеру Юрія Хмельницького, котрі повинні були б застерегти прихильників його обрання гетьманом: надмірне честолюбство та егоїзм, нещасливо поєднані з надмірними вразливістю та неврівноваженістю, з підозрілістю та слабкою волею [4, 56].

Юрій Хмельницький усе сильніше ангажувався в політику, в інтриги проти Виговського, маючи таких «добрих» дорадців як Іван Брюховецький. Невипадково, коли 1659 року Виговський з Мухаммед-Гіреєм рушив під Конотоп, Хмельницький у складі загону козаків-опозиціонерів вдарив у татарський тил.

У міру того, як слабшали позиції Виговського, Юрія Хмельницького все активніше висували в претенденти на гетьманську булаву. Врешті Виговський мусив скласти свої гетьманські повноваження на раді під Германівкою (осінь 1659 р.), Юрія Хмельницького обрано гетьманом [13, 229].

Заявивши спочатку про вірність королеві Речі Посполитої, Юрій Хмельницький поспішив нормалізувати відносини з російським царем, тим більше, що на нього тиснула значна група старшини, особливо з лівобережних полків та інші. Вихідні позиції, зайняті тоді українським урядом, були в тих умовах – прагнення до збереження конфедерації Росії та України.

У самому дебюті нового етапу російсько-українських відносин Юрій Хмельницький та його оточення припустилися помилки, хоч певною мірою і вимушеної: переговори вирішили проводити в Переяславі. Коли ж до цього міста прибув Ю. Хмельницький разом із генеральним обозним Т. Носачем, військовим суддею І. Кравченком, генеральним осавулом І. Ковалевським, полковниками А. Одинцем, І. Лизогубом, Я. Петренком, П. Дорошенком, І. Сірком та рядом сотників, вони опинилися в оточенні російських військ О. Трубецького, В. Шереметева, Г. Ромодановського та ін. Сюди ж прибули й війська самозваного «наказного гетьмана» І. Безпалого, який ще раніше заявив про себе, як про безоглядного прихильника царського уряду [20, 106].

Не витримавши тиску московського головнокомандуючого Шереметева, Ю. Хмельницький був змушений підписати з Москвою нову Переяславську угоду, що суттєво обмежувала права України. Вона, зокрема, передбачала розміщення московських гарнізонів у головних містах України, обмеження права зовнішніх зносин тощо. Згодом гетьман, усвідомлюючи згубність союзу з Москвою, перейшов на бік Речі Посполитої, уклавши Чуднівську угоду – вона суттєво обмежувала права України, перетворюючи її з рівноправного члена триєдиної Речі Посполитої, на автономну одиницю в складі Польщі. Це призвело до розколу Правобережної та Лівобережної України – остання залишилась під контролем Москви і наказним гетьманом там став Яким Сомко. Не було надії і на допомогу Кримського ханства, яке вимагало за це великих грошей. Коли ж орда стала домагатися грошей за допомогу в кампанії 1662 року, то Ю. Хмельницький не знайшов нічого кращого, як дозволити ординцям брати ясир у Каневі та його околицях (усього до 120 тис. душ!), чим зганьбив своє ім'я навіки. На зміну ж політики, яка поступово вела до посилення козацької старшини та посилення соціальних суперечностей на Україні, Юрій Хмельницький та його уряд не спромоглися [10, 362].

Тим часом на Правобережній Україні посилюється визвольний та антифеодальний рух, вибухають повстання протії польсько-шляхетських військ у Білій Церкві, Трипільлі, Ржищеві. Соціальна база гетьманату Юрія Хмельницького катастрофічне міліла... Восени 1662 року Юрій Хмельницький скликав старшинську раду в Корсуні. Усвідомлюючи свою нездатність як політика, Хмельницький вирішив відмовитись від булави, проте вдалось це йому лише у 1663 р.

Після відмови від булави та постригу у ченці Юрій Хмельницький не відмовився від активної участі у політичному житті. Як архімандрит він брав помітну участь у обрання митрополита, звертався до короля тощо. Загроза перетворення Юрія у вагому політичну фігуру змусила Павла Тетерю ініціювати питання про його арешт. Протягом певного часу Хмельницький перебував у польському ув'язненні, а згодом був захоплений татарами і переправлений до

Стамбулу. Після припинення боротьби Петром Дорошенком Хмельницького було вирішено використати в ролі залежного від Порти правителя, прагнучи використати його ім'я. Ставши правителем з титулом «князя сарматського», Юрій Хмельницький неодноразово вдавався до репресій проти населення. Врешті-решт, турки, остерігаючись повстання в підконтрольних українських землях, усунули Хмельницького від влади і стратили.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Величко С. Літопис. – Т. I. – К.: Дніпро, 1991. – 369 с.
2. Літопис Самовидця. – К.: Наукова думка, 1971. – 171 с.
3. Антонович В.Б. Исторические деятели юго-западной Руси в биографиях и портретах. – К.: Дніпро, 1990. – 81 с.
4. Антонович В. Юрась Хмельницький // Гетьмани України: історичні портрети. – К.: Дніпро, 1991. – С.53-60.
5. Борисенко В. Українська держава у другій половині XVII ст. // Київська старовина. – 1994. – №5. – С. 2-7.
6. Верба І. Як загинув Юрась Хмельницький: чотири версії смерті Богданового наступника // Наука і суспільство. – 1993. – №9-10. – С.36-39.
7. Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П. Україна і Росія в історичній ретроспективі. – Т.І. Українські проекти в Російській імперії. – К.: Наукова думка, 2004. – 504 с.
8. Горобець В.М. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII-XVIII ст.: тенденції, характер, етапи // УІЖ. – 1997. – №1. – С. 22-43.
9. Горобець В.М. Українсько-російська інтеграція/дезінтеграція 1650-1660 років: фактори етнічно-релігійні, військово-політичні та соціальні // Переяславська рада та українсько-російська угода 1654 року: історія, історіографія, ідеологія (Матеріали міжнародного „круглого столу”). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – С.52-65.
10. История Украинской ССР. В 10 томах. – Т.3. Освободительная война и воссоединение Украины с Россией. Начало разложения феодализма и зарождение капиталистических отношений (вторая половина XVII – XVIII в.). – К.: Наукова думка, 1983. – 720 с.
11. Мицик Ю. Юрій Хмельницький // Володарі гетьманської булави: збірник статей. – К.: Дніпро, 1992. – С.237-253.
12. Савчук Н.О. Українська держава за гетьманування Юрія Хмельницького: 1659 – початок 1663 рр. – Кам'янець-Подільський: Каліграф, 2001. – 235 с.
13. Смолій В.А. Українсько-козацька держава // УІЖ. – 1991. – №4. – С. 5-19.
14. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська революція XVII ст. // Україна крізь віки. – Т.7. – К.: Видавничий дім „Альтенативи”, 1999. – 420 с.
15. Субтельний О. Україна. Історія / Пер. з англ. Ю.І. Шевчука; Вст. ст. С.В. Кульчицького. – 3-тє вид., перер. і доп. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.
16. Сушинський Б. Козацька Україна: «Хмельниччина». – Одеса: «ВМВ», 2004. – 560 с.
17. Федорів Р.М. Турецький міст: історична повість. – Л.: Каменяр, 1990. – 78 с.
18. Чухліб Т. Гетьмани і монархи: Українська держава у міжнародних відносинах 1648-1714 рр. – К.-Нью-Йорк, 2003. – 518 с.
19. Швидько Г. У лиху годину // Козацтво. – 1996. – №1. – С.10-15.
20. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII-XVIII віках // УІЖ. – 1993. – №4-6. – С. 97-117.

*В. Ковальова, учениця 11 класу
Кам'янець-Подільського ліцею*

*Науковий керівник: С. І. Атаманчук,
учитель Кам'янець-Подільського ліцею
учитель історії вищої категорії,
вчитель-методист*

ВАПНЯРСТВО ТА КАМЕНЯРСТВО – КУСТАРНІ ПРОМИСЛИ ПОДІЛЛЯ

Економічні перетворення, що відбулись на Поділлі й в Україні загалом у пострадянський період поставили на порядок денний питання ефективного використання місцевих природних ресурсів, їх перетворення в чинник інтенсифікації економічного життя регіону. Адже здавна на землях нашого краю культивуються різноманітні кустарні промисли й дрібні ремесла, однак з різною інтенсивністю і виробничо-господарською масштабністю.

Одним із промислів, що не втратив свого значення та здатний відігравати певну роль і в сучасних селянських господарствах, є вапнярство – добування вапна під час випалювання вапняку, та каменярство – видобуток та подальший обробіток каменю.

Тривалий час малопоширені народні промисли на кшталт каменярства і вапнярства залишались на периферії інтересів дослідників. Лише наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. почали з'являтися праці, в яких побіжно характеризувались промисли населення Поділля. Проте слід зазначити, що зазвичай подібні роботи створювались не із суто дослідницькою метою, а відображали результати економічних і статистичних обстежень, здійснених на замовлення місцевої влади або органів самоврядування. Лише наприкінці радянської епохи та у пострадянських час дослідження з даної проблеми активізувались.

Розвиток вапнярства та каменярства у контексті інших галузей ремесла і промисловості проаналізував А. Задорожнюк. Окремі аспекти становлення цих двох промислів розглянуто також у роботах В. Войнаровського, В. Данилюка, Л. Анохіної, М. Моздира та інших авторів.

Здавна подоляни володіли технологією виготовлення вапна. Присутня й велика сировинна база – Подільські Товтри. Вітчизняний дослідник В. Войнаровський дійшов висновку, що вже в перших століттях нашої ери видобуток та випалювання вапна становили важливу складову економіки черняхівських племен. Об'єкти вапнярства цього часу ще не є продуктом самодостатнього товарного ремесла, а є складовою частиною кам'яного будівництва чи інших спеціалізованих виробничих осередків – металургії, скловиробництва, вичинки шкіри [1].

І випал вапняку, і гашення вапна – операції, що проходять з використанням високих температур і виділенням значної кількості тепла та вуглекислого газу, тому відбуваються за межами приміщень [2, с.211].

Найбільше вапна вживали при вичинці шкір. Вапняк та вапно в давньому чинбарстві використовували при вапнуванні (золінні) шкур, внутрішню сторону шкури натирали крейдою (теж вапняк) для зневоложення, знежирення,

розрихлення та вибілювання, добавляли у воду, в якій промивали шкіру (вапно має пом'якшуючі властивості) [1, с.211].

У ХІ ст. почалося широке виробництво вапна, з'явилася професія штукатурів (тинькарів) [3, с.64].

Вапно застосовувалось у кам'яному будівництві як складова цем'янки для кам'яної кладки та штукатурних робіт. Камінь-вапняк не рідко слугував за фундамент для житлових, господарських чи культових будівель. До прикладу, Кам'янець-Подільська Хрестовоздвиженська церква, що була побудована 1801 р., місить в основі вапняковий камінь.

Невеликі осередки локальної металургії та металообробки потребували незначної кількості вапна, яке можна було видобувати силами однієї сім'ї. Причому частину виробленого вапна реалізували на місцевому ринку для щоденних чи сезонних потреб мешканців селищ: для санітарії – добавки вапна як антисептичного засобу в корм худобі чи обробки ним рогів і копит, а також побілки глинобитних стін жител чи печей [2, с.210]. Так, у 1878 р. в Зінькові, що не був центром ярмаркової торгівлі на Поділлі, нараховувалось 8 крамниць по продажу вапна [4]. До прикладу, уже в 1960 – 1961 роках у колгоспах Хмельницької області діяло 16 підприємств із виробництва вапна, в 1968 році – 25 [5].

Вапнярська справа здебільшого є спадковою. Віддавна батьки передавали дітям свої вміння, що слугували додатковим заробітком.

На місці найбільших покладів вапняку утворюються каменоломні. Люди добувають камінь у дучах – розкопаних ямах приблизно два на два метри, в середині яких викопаний невеликий лаз. Довбають вапнякову стіну ломами, кирками, лопатами.

Видобували таким способом вапно ще у післявоєнні роки. Пізніше, найбільше вапна виготовляв колгосп (35-40 тонн за 4,5-5 діб, маючи розміри 5х5 м), маючи величезну піч для цього та відповідне технічне оснащення. В таких умовах селяни займалися вапнярством здебільшого для власних потреб.

Для випалу здобутого на каменоломні вапняку кустарі використовують спеціальні вапнярські печі. Сама «вапнярка» не є сталою спорудою: з часом вона робиться непридатною для використання. При будівництві вапнярської печі необхідно враховувати її розміри, адже глибина даної конструкції повинна обов'язково відповідати ширині. Основні складові частини печі для випалу вапна: стіни, піддувайло, рушта, склеп, п'єц, юхта, спеціальне накриття. Найпоширеніший розмір «вапнярки» – 2х2 м.

Спершу кладуться стіни. Рушта виготовляється із звичайного металу, проте він досить швидко пригорає, тому замість нього деколи використовують залізничні рейки. Камінь у піч накладається знизу (попри стіни – дрібніші камінці, зверху – більші, самий верх закладається знову маленьким камінням) в спеціальне відділення – склеп, що вимашується глиною з соломною. Для його облаштування знизу кладуть особливий камінь – хлистяк. Зверху склеп складають з конусного спеціально підібраного каміння. До п'єцу поміщають дрова чи інші енергетичні джерела, які потім підпалюються. Поверх напису вапняку кладеться солома, потім все це щедро змащується румом (відходи від вапна) або болотом, в

якому по колу робляться дірки – юхта (12-14 шт.). Завдяки їм вогонь проходить крізь усю конструкцію. Покриття слугує захистом від згубного впливу дощу та сонця.

Перед закладанням каменю до вапнярської печі його в черговий раз б'ють, розколюючи на менші частинки. Процес випалення вапняку займає приблизно 1,5-2 дні безперервно. Сировинно-енергетичним матеріалом слугують найчастіше звичайні дрова (якщо вони сухі) та «скати» (під час випалення зимою, коли дерево вологе), проте використовують й дизельне пальне («солярку») або ж резину. Вогонь горить спочатку мляво (процес «курки», що триває близько шести-восьми годин), але потім все сильніше. Підчас «курки» дров кладеться менше, потім – більше. При цьому майстер повинен пам'ятати: якщо покласти забагато дров, піч може обвалитися.

Готовність продукції визначають завдяки уважному спостереженні за полум'ям: воно стає білим, як і сам камінь, що, як кажуть, «вбирається в сорочку». Найкраще вапно випалювати взимку: отримана продукція якісніша, та й зберігається вона за відсутності сонця набагато довше. Кількість отриманої продукції (найчастіше 1,5-2 тонни) за сприятливих умов дорівнює половині затраченого на його виробництва вапняку.

Якість вапна залежить й від типу каменю. Наприклад, букша-камінь (буштин) набагато кращий звичайного «твердняку» (міцний камінь, що не містить піску). Буває, що часом трапляється піскуватий камінь, який розсипається всередині печі або не випалюється одночасно з усіма іншими (тоді його кидають до «вапнярки» вдруге).

Колись вапно зберігалось в спеціальних ямах. Щоб воно було білим, до нього кидали так звану «дохлярку» – загиблу свійську тварину (курку, теля, коня).

За відсутності значної матеріальної забезпеченості селяни змушені задовольняти свої потреби самостійно. Для будівництва жител часто використовується власноруч випалене вапно, змішане з піском у пропорції 1:3, та вапняковий брак, що не використовується для виробництва вапна (легкий, із багатьма дірками камінь) [10].

Згідно з результатами численних досліджень видобуванням та обробкою каменю на території Поділля місцеве населення займалося здавна. Цей факт доводять деякі археологічні знахідки, наприклад могильник біля села Ялтушків Барського району Вінницької області (перша половина III тисячоліття до нашої ери).

Центри каменеобробного промислу виникали навколо родовищ природнього каменю: вапняку, пісковіку, граніту [6, с.122]. У кінці XVIII – середині XIX ст. виникли й утвердилися значні осередки каменярства. Найбільш відомими серед них були села Русава, Дзигів Брід, Бандишівка, Букатинка, Теробовля (Застіноче), Мервинці [6, с.200].

Основний асортимент каменярських виробів становили речі господарського призначення. Поряд з цим значного поширення набула й художня обробка каменю, яка застосовувалася як у речах господарського призначення, так і в меморіальній пластиці [6, с.123].

Добування каменю здійснювалося за допомогою молотів, ломів і щипців, бурів, клинців і лопат, чаммерів і жисгаммерів, а при видобутку ракушняка і легких вапняків – кайла і спеціальних дворучних пил. Подальша обробка проводилась у майстернях. Загальну обробку твердих порід каменю – шліфування та полірування – здійснювали на станку [7].

Починаючи з 20-х років ХХ ст. у зв'язку з широким розвитком кам'янодобувної промисловості та поступової індустріалізації цей промисел практично зникає.

Про народні ремесла та художні промисли на території нинішньої Хмельниччини як історично зумовлені організаційні форми народного ужиткового мистецтва відомо з XVI ст. Їх осередки утворювалися на основі ручної праці народних умільців, майстрів, які проживали в сільській та міській місцевостях.

Різьбярство на Поділлі має давні традиції. Свідченням цього є пам'ятки пластики, що збереглися тут з давньослов'янських часів. Це кам'яні ідоли, їх фрагменти, буський наскельний рельєф, але передусім – славнозвісний Збруцький ідол. Обґрунтованим, очевидно, є припущення, що подібних фігурних зображень до хрещення Київської Русі тут було значно більше, що їм передували дерев'яні скульптури [9, с.439].

На Поділлі меморіальна пластика в камені набула особливого розвитку. Вироблялись хрести різного призначення: поминальні, придорожні та надгробні; єврейські надгробки – мацейви [3, с.66].

Форми пам'ятних хрестів були лапідарними – трираменні або чотирираменні, рідше шестираменні. Вирубувались такі хрести з моноліту і встановлювались на землі або на цоколі. Цоколь міг бути кам'яний або мурований. Придорожні та обітні хрести були майже позбавлені декору [6, с.208-209].

Таким чином, каменярський промисел на території Поділля набув значного поширення як серед сільських жителів, так і серед великих підприємств, досягнувши вершини свого розвитку у ХІХ ст., й став основою створення самостійної галузі народного декоративно-ужиткового мистецтва, хоча й з численними змінами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Войнаровський В. Вапнярство черняхівської культури: археологічне відображення та інтерпретація / В. Войнаровський, А. Войнаровський // Питання стародавньої, середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць. – Чернівці: Прут, 2010. – Т.1 (29). – С. 71-83.
2. Войнаровський В. Вапнярство на галицьких землях ІХ-ХV ст. / В. Войнаровський // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – Вип. 15. – С. 210-225.
3. Моздир М. Лемківщина: історико-етнографічне дослідження: В 2-х т. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – Т. 1: Духовна культура. – 420 с.
4. Рибак І. В. Зінків в історії Поділля / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський педагогічний інститут, редакційно-видавничий відділ, 1995. – 119 с.
5. Ключник А. Доходи допоміжних промислів / А.Ключник// Ленінським шляхом. -14 грудня 1971.
6. Чаговець Т. П. Каменеобробні та каменерізні промисли Поділля / Чаговець Т. П. // Проблеми етнографії Поділля. Тези доповідей наукової конференції – Кам'янець-Подільський, 1986. – С.

7. Чаговець Т. П. Из спостережень над народним каменярством кінця XIX – початку XX століть // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том ССXXX. Праці Секції етнографії та фольклористики. – Львів: НТШ, 1995. – С. 200-211.

8. Александрович Г. Каменотёсы – кустари и ремесленники Подольской губернии / Г. Александрович // Кустарные промыслы Подольской губернии / Сост. А. Прусевич и др. – Киев: Типолитография С. В. Шульженко, 1916. – С.465-501.

9. Моздир М. І. Різьбярство і народна скульптура / Моздир М. І., Федорчук О. К. // Поділля. Історико-етнографічне дослідження / Л. Ф. Артюх, В. Г. Балушок, З. Є. Болтарович та ін. – К.: Видавництво НКЦ «Доля». – 1994. – С. 432-452.

10. Анкета індивідуального опитування майстрів-вапнярів.

*А. Кульчицька,
учениця 11 класу НВК №13*

РОЛЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ХРИСТИЯНСТВА У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Процес формування ранніх форм ідеології займає помітне місце в ході державотворення в Україні. Загальновідомо, що для кожної нації притаманна своя особлива національна ідеологія, котра зазвичай на певному етапі історичного розвитку трансформується в державну ідеологію. Державна ідеологія, у свою чергу, стає цементувальною основою держави, її своєрідним духовним стрижнем. Важливість дослідження витоків державної ідеології в Україні й визначає актуальність даної статті. Метою статті є аналіз процесу становлення ранніх ідеологічних форм в Україні на етапі формування ранньосередньовічної держави. При цьому слід зауважити, що зазначеній проблемі певну увагу приділяли такі відомі українські вчені, як В.Ю. Січинський, М.Ю. Брайчевський, Ю.В. Павленко, М.В. Попович та ін. Однак до цього часу відсутнє комплексне дослідження з даної теми, що визначає наукову новизну роботи.

На початку нашої ери релігійно-міфологічні уявлення слов'ян сприяли утворенню окремих релігійних культів певних богів, автономних і самодостатніх, що усвідомлювалися їхніми адептами як, так би мовити, «базові», «провідні», «центральні». Особлива роль серед них належала Перуну, Велесу та Роду. Культ Перуна у давніх слов'ян пов'язується всіма вченими із князем та його войовничим оточенням, тому факт зростання значення цього бога дослідники, зокрема С.В. Анічков і Ю.В. Павленко, розглядають в аспекті формування ранньодержавної влади. Саме князівсько-дружинний, політично активний прошарок давньо-слов'янського суспільства більше, ніж усі інші, був знайомий із життям та світоглядом розвиненіших причорноморсько-балтійських народів, об'єднаних спільно-ідеологічною системою християнської Візантії, як колись Риму [1, с. 293].

У період існування Антського племінного союзу спостерігався, згідно з зауваженням М.Ю. Брайчевського, помітний розвиток ідеології як одної зі складових цієї державності. Старе язичництво, що складало надбудову первісного ладу, вже не відповідало реальним вимогам часу. Поширення монотеїстичних ідей, продиктоване глибокими соціальними зрушеннями, було неминучим результатом суспільного прогресу. У кінці IV століття готи офіційно прийняли християнство в його аріанському варіанті. Східні слов'яни не могли залишатися

осторонь цього процесу [2, с. 9]. Після ліквідації Готського королівства Антський племінний союз залишився чи не єдиною значною політичною силою в Східній Європі. Відповідним чином ця державність потребувала й ідеологічної концепції.

На думку М. Брайчевського, ідеологічні уявлення антів активно відбивалися на пам'ятках матеріальної культури і, зокрема, ужиткового мистецтва [3, с. 434]. Поряд з цим своєрідну ідеологічну форму, в основі котрої були елементи народоправства та військової демократії, можна виявити в контексті реконструкції форми організації антського правління [4, с. 134, 135]. Військова демократія антів поєднувала в собі риси, притаманні громадському самоврядуванню, а також елементи державного ладу. Беручи до уваги свідчення про антів Прокопія Кесарійського, Йордана та Маврикія, як про народ самовідданий, що не схильний підпорядковуватися єдиній владі (обираючи царя, авторитет якого був загальнонародним лише за часів загальної небезпеки) і, натомість, виявляє риси непоступливості та непередбачуваності [5, с. 29-31], слід зауважити, що зазначені особливості є властивими для української характерології та ідеології, відтак можна погодитися з твердженням М. Грушевського, який розглядав антів як предків українського народу та української державності.

Слов'янське язичництво досягло апогею напередодні утворення Київської держави та в перші століття її формування (IX – X століття), коли культ Перуна, бога грози і покровителя воїнів і князів, став державною релігією Київської Русі [6, с. 767]. Проте народні, язичницькі вірування не могли забезпечити розв'язання поставлених історією завдань державотворення, утвердження в життя таких категорій, як дух, мораль, свідомість, совість та ін. Відтак виникала потреба в монолітній, монотеїстичній релігії. Язичництво, що було породжене родоплемінним ладом і забезпечувало його ідеологічно, у процесі розкладу родоплемінних відносин поступово наближалось до монотеїстичних форм вірувань. Спроби реформувати язичництво, пристосувати його до потреб феодального ладу, котрі мали місце в другій половині X століття, були історично приречені на невдачу. Принцип єдиновладдя князя у Київській Русі вимагав іншої ідеологічної системи – з єдиним Богом на чолі. М. Попович зауважив таку закономірність, що християнізація більшості слов'янських народів у IX – X століттях відбувалася вслід за виникненням слов'янських державних об'єднань [7, с. 134]. Цілком очевидно, що притаманна слов'янам і особливо українцям схильність до самозаглиблення, як і небажання регламентації й організованості суспільного життя тривалий час перешкоджали формуванню держави. І тільки монотеїстична християнська релігія (у її візантійському, близькому до ментальності й психології русичів-українців, варіанті), здатна була витворити ефективну державотворчу ідеологію.

Прийняття християнства стало основною ідейно-політичною та культурною подією України-Руси1 князівської доби [8, с. 44, 45]. Запозичене з Візантії, воно, проте, не принесло з собою специфічного візантійського впливу. Провідними залишалися давньоруські звичаї й традиції. Особливо вагомим був релігійний світогляд русів-українців. Зокрема, згідно з заувагою Н. Полонської-Василенко, у релігійних віруваннях українців існувало дві течії: обожнення природи в різних формах і культ роду. При цьому останній заповнював усе життя. На кожному

кроці відчувалася присутність предків, «дідів», зокрема, під час народин, весілля, смерті. Запровадження християнства не знищило язичницьких обрядів, навпаки – багато з них перейшло до християнства. Зберігши свою внутрішню суть, хоч вони й були пристосовані до християнських свят. Важливою рисою релігійних уявлень язичницької доби була життєрадісність, ясність. Українці не мали у своєму пантеоні жорстоких, суворох богів. Вони жили одним, спільним життям з веселою, радісною природою України [9, с. 75, 76].

Давньослов'янські релігійно-міфологічні уявлення поступово підходили до утворення складної світоглядної системи вищого типу, готуючи тим самим ґрунт для сприйняття християнської системи світогляду. Духовне оновлення давніх русів протягом IX – X століть стало так само необхідним, як і утворення та утвердження їх власної державності зі столицею в Києві [1, с. 388]. На початкових етапах втілення християнського вірування в релігійний світогляд тогочасного людства можливо виділити етапи спонтанного розвитку християнської ідеології, це характерно для розповсюдження християнства в доісторичну добу.

У період формування давньоруського феодалізму й давньоруської держави, зокрема в другій половині IX століття, згідно з твердженням М. Брайчевського, Аскольдова Русь прийняла християнство (860 року) й почала здійснювати широку програму культурно-ідеологічних заходів. Одним із перших ідеологічних заходів Аскольда було створення першої історичної праці. Досягши дипломатичного визнання з боку імперії, утвердивши себе. Даний термін, вслід за М. Грушевським, підтримав також І. Лисяк-Рудницький як такий, що підкреслює спадкоємність України від Київської Русі, де знаходяться історичні підвалини та історична спадщина сучасної української держави в ролі великої держави, гідного контрагента Візантії, прилучившись до християнства, Русь мусила насамперед усвідомити своє минуле й чітко визначити власне місце серед інших країн християнського світу. І саме така місія відводилася, на думку історика, «Літопису Аскольда» [10, с. 52].

З прийняттям християнства в Київській Русі формується своєрідне поєднання старих і нових форм ідеологічних уявлень, назване дослідниками «двовір'ям» [11, с. 47]. Ідеологічні традиції, особливо релігійно-культового походження, відігравали досить значну роль у суспільно-політичному житті Русі. І з часом християнське єдинобожжя стало своєрідним ідеологічним підґрунтям утвердження особистої влади верховного правителя, спочатку Володимира Великого, а згодом і Ярослава Мудрого. Роль останнього була особливо піднесена його державним ідеологом митрополитом Іларіоном.

Одним із негативних наслідків запровадження християнства на Русі вважається боротьба з язичництвом (народними віруваннями), що поклала початок соціально-політичному та культурному розколу суспільства на верхи й низи. Поступово відбувалося звільнення індивіда від влади колективістсько-племінного світогляду з його тенденцією знеособлювання людини. Серед бояр і міщан розвивався індивідуалізм – суто європейська риса. Християнство стало вважатися релігією міст, а «поганство» (від лат. «paganis») – селянською вірою. Давньоруське православ'я стало результатом запеклої боротьби та встановлення хиткої рівноваги, певного крихкого компромісу між народною релігією,

язичництвом і християнством. У Київській Русі склалася ситуація православно-язичницького двовір'я. Сталося ніби накладення язичницької моделі світу на християнську. Навіть серед освічених верхів міцно трималися язичницькі вірування. В умовах кризи язичницького світогляду, обумовленої визріванням нових суспільних відносин епохи феодалізму, церква розвивала свій ідеологічний наступ. Язичницькому поділу сакрального світу «по вертикалі», що допускав відносну єдність духовного й тілесного, християнство протиставило повний «горизонтальний» поділ духовного й тілесного начал. Поєднання світського й сакрального мало місце, але це завжди чудо, надприродне поєднання несумісного. Відділення духовної субстанції від матеріальної настільки абсолютне, що припускалася ідея творення не як упорядкування хаосу, а як творення матеріального буття з нічого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті / Ю.В. Павленко. – К.: Фенікс, 1994. – 416 с.
2. Брайчевский М.Ю. Утверждение христианства на Руси: Пер. с укр. / М.Ю. Брайчевский. – К.: Наукова думка, 1989. – 296 с.
3. Брайчевський М.Ю. Вибрані твори: Іст.-археол. студії. Публіцистика / М.Ю. Брайчевський. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. – 600 с.
4. Крисаченко В.С., Степико М.Т., Власюк О.С. та ін. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / В.С. Крисаченко, М.Т. Степико, О.С. Власюк та ін. / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2003. – 632 с.
5. Січинський В.Ю. Чужинці про Україну / В.Ю. Січинський. – К.: Довіра, 1992. – 256 с.
6. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси / Б.А. Рыбаков. – М.: Наука, 1987. – 784 с.
7. Попович М.В. Мировоззрение древних славян / М.В. Попович. – К.: Наукова думка, 1985. – 168 с.
8. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т.: Пер. з англ. / І.Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – 554 с.
9. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України: У 2 т. / Н.Д. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1992. – Т. 1: До середини XVIII століття. – 640 с.
10. Брайчевський М.Ю. Літопис Аскольда / М.Ю. Брайчевський. – К.: Український центр духовної культури, 2001. – 132 с.
11. Комашко Б.Я. К истокам духовности / Авторы-сост.: Б.Я. Комашко, Г.Г. Кононенко, Л.А. Лыганова. – Донецк: Новый Мир, 2005. – 308 с.

*А. Лозинський, учень 10-А класу
Кам'янець-Подільського НВК №14*

*Науковий керівник: С.О. Ганаба,
кандидат філософських наук, вчитель історії
Кам'янець-Подільського НВК №14*

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНО-МЕРЕЖЕВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА СУСПІЛЬСТВО

Мережу не слід сприймати як суто технічний феномен. Уже сьогодні вона досить глибоко й органічно увійшла в світ людини. Мережа проникнула в усі соціокультурні практики, аж до повсякдення, зачепивши фізіологічну її природу. Як ілюстрація – зображення життя людини, підпорядковане сучасним технічним новаціям у творчості футурологів-романістів. До прикладу А. Зінов'єв у

футурологічній повісті «Глобальний человек» показав зміни в житті Єви Адамс, які відбулися у результаті її захоплення комп'ютерними технологіями. Ще дівчинкою вона отримала від батьків у дарунок комп'ютер, який назвала Адамом. З того часу все її життя було пов'язане з ним та мережними технологіями. Жінка займалася тільки тим, що педантично публікувала в Інтернеті кожен свою думку, свої бажання та фізіологічні процеси до найдрібніших подробиць: як спала, коли і з яким настроєм прокинулася, які бачила сни, як працював її шлунок та кишечник, що з'їла, що бачила по телевізору тощо. Якби всі записи у пам'яті Адама опублікували у вигляді книги, то отримали б більш ніж 500 об'ємних томів [3, с. 14]. Зовсім непомітно світ цифрових технологій витіснив реальний світ цієї жінки, позбавив її звичних життєвих радощів і турбот. І навіть після своєї біологічної смерті Єва Адамс жила далі у віртуальному світі. Щоденні її записи знайшли мільйони прихильників та послідовників. Серед світової спільноти навіть виник рух за те, щоб розпочати нове відрахування історичного часу з дня народження Єви Адамс. Отже, Єва Адамс, найбільш нікчемна істота на планеті, увійшла в історію людства як одна з найзнаменитіших особистостей тисячоліття [3, с. 15].

Вплив інформаційно-мережових технологій на суспільство і людину має амбівалентний характер. З одного боку, технології відкривають необмежені можливості для саморозвитку, самоствердження та самореалізації людини. Надаючи користувачам можливості вільного доступу до електронних інформаційних ресурсів, вони жодним чином не регламентують обсяг та зміст інформації, не окреслюють напрями її пошуку. На відміну від технологічних новацій попередніх епох інформаційні технології надають можливість не лише зв'язку, а й пошуку невідомого адресата через чати, сайти знайомств, соціальні мережі. Способом життя людини в мережевому суспільстві є не стабільність, а мобільність, постійне перебування в межах різних, культурних комунікативних полів. Бути успішним у наш час видається можливим лише завдяки мобільності. Натомість замкнутість, локальність, інертність прирікають людину на роль вічного аутсайдера в процесах глобальних цивілізаційних трансформацій. Вони свідчать про соціальну деградацію і врешті-решт загибель її як особистості. Рівень здатності людини до мобільності, готовності до прийняття чи неприйняття реалій швидкозмінного світу, на думку Л. Горбунової, перерозподіляє людей на певних ієрархічних суспільних драбинах. За твердженням дослідниці, вони розподіляються на тих, хто може собі дозволити жити в часі, простір для них не має суттєвого значення, та на тих, хто живе лише в просторі і щосили бореться за те, щоб зробити його значимим [1, с. 35]. Боротьба за простір – це погляд у минуле, те, що втратило свою значимість та пріоритети, оскільки у швидкозмінних реаліях простір дедалі більше розпадається на фрагменти, стає уламковим та хаотичним. З огляду на це Л. Горбунова актуалізує необхідність дослідження протилежностей «близько-далеко». Метафору «близько» вона використовує на позначення зрозумілого та прийняттого, того, що не потребує в пізнанні та осмисленні певних зусиль. «Близько» – це простір, усередині якого людина почуває себе «як удома», простір, де вона рідко відчуває непевність», – пише Л. Горбунова [1, с. 35]. Натомість, на думку дослідниці, поняття «далеко» рефлексується людиною з чимось невизначеним та невідомим, тим, що

знаходиться поза межами її знань та відчуттів. Це те, що ліквідує звичний «грунт» її буття, те, що сіє в її душі хвилювання та тривогу, розвиває невпевненість та нездатність передбачити й зрозуміти, а отже, реагувати на те, що відбувається. Простір «далекого» символізує втрату спокійного, упорядкованого життя в полісі на користь незвіданого, сповненого небезпек буття кочівника-номада [1, с. 35]. Щоб йому вижити у наповненому ризиків та небезпек просторі, що постійно оновлюється та набуває статусу «далекого», необхідно оволодіти високою чутливістю до найменших змін у середовищі, виявляючи при цьому здатність швидко адаптуватися до них та вміння проаналізувати існуючі ризики, передбачивши небезпеки в майбутньому.

Нові комунікаційно-мережні технології руйнують логічну послідовність часу, змінюють уявлення про простір шляхом зменшення фізичної відстані між об'єктами та здатністю конструювати простір у мережі тощо. Простір набуває рис динамічності, багатовимірності, відкритості, сприяючи «єднанню» різноманітних життєвих укладів, світоглядних цінностей та культурних надбань людства. Завдяки інформаційним мережам стираються межі, ліквідовуються бар'єри, що поділяли світ культури на *свій* та *чужий*. Взаємопроникнення культур, нівелювання межі між своїм та чужим стає дедалі інтенсивним, непередбачуваним і, на думку дослідників (зокрема, У. Бека, Е. Тоффлера), спричиняє своєрідний «шок» у культурному середовищі, набуваючи виміру глобальної проблеми існування. У цій неможливості сховатися за межами *свого* й розкриваються особливості сприйняття *чужого*, що має амбівалентну природу. З одного боку, наближення чужої, відмінної культури викликає страх втрати традицій і надбань своєї культури, нівелювання її культурної самобутності, а з іншого – зумовлює подолання відчуженості культури, сприяє взаємозбагаченню, вимальовує нові обрії її розвитку. На думку М. Кастельса, людство сьогодні стикається з подвійним викликом – викликом «самобутності в умовах відкритості» [3, с. 167]. Вторгнення «інших світів» кардинально змінює життєві пріоритети, світоглядні орієнтири, стереотипи сприйняття сучасної людини. Вона отримує здатність долати межі свого соціокультурного простору та знайомитися і долучатися до інших світів, позбавляючи їх статусу ворожості. Серед цінностей глобалізованого, мінливого, динамічного світу є потреба в здатності людини до взаємної толерантності та емпатії у прийнятті *Іншого*, плекання духовної гнучкості та готовності до компромісів, орієнтування на розуміння життєвих цінностей та пріоритетів, відмінних від звичних, визнання соціальної рівності, оскільки всі люди є однаково цінними.

З іншого боку, здатність втілювати у життя дивовижні можливості та неймовірні бажання містить низку пересторог та небезпек. По-перше, мережа не є інертною до користувача. Вона виявляє здатність суттєво впливати на його інтелектуальну, емоційну, моральну, духовну, тілесну тощо субстанціональність. «Комп'ютеризована» людина дивиться на оточуючу її дійсність так само, як на продовження комп'ютера. Нелогічний, сповнений протиріч зовнішній світ змушує її дедалі більше занурюється в ідеально слухняний і логічний світ комп'ютера, який стає ніби «*іншим Я*» [5, с. 64]. Тому не має нічого дивного в тому, що комп'ютерній техніці все частіше приписуються людиноподібні якості й

характеристики, що об'єктивно не має під собою підстав. Аналізуючи зв'язок «людина-комп'ютер» І. Усольцева, визначає такі особливості взаємодії, як «персоніфікація машини, потреба в антропоморфному інтерфейсі і емоційно забарвленій логіці, наявність різноманітних форм комп'ютерної тривожності, створення в Інтернет-середовищі нового образу «Я» [4, с. 45]. Утилітарність та прагматизм, проникаючи в емоційно-ціннісну сферу людського Я, звужують горизонти розвитку особистості, орієнтуючи її насамперед на те, що є істотним та необхідним у конкретний, поточний момент її життя. «Говорячи мовою психології, моделюється така соціальна ситуація розвитку, яка орієнтована на актуальний рівень, а не на зону найближчого розвитку особистості дитини», – наголошує І. Усольцева [4, с. 47]. За доступність та різноплановість інформації людина платить труднощами в міжособистісних взаєминах та емоційним відчуженням.

По-друге, мережа підміняє світ людських реалій, презентуючи взамін звичним реаліям світ віртуального, вигаданого та ідеального для людини. Потрапляючи у тенета цього світу, вона приміряє та демонструє низку образів, які їй не притаманні в реальному житті. У такий спосіб вона отримує можливість проживати низку життів, нехай навіть віртуального характеру. Інформаційно-мережеві технології значною мірою впливаючи на життя людини, уподібнюють його до гри, у якій людина приміряє на себе низку ролей, не задумуючись над її правилами та обмеженнями. Люди грають у суспільному житті свої ролі, немовби на сцені, породжуючи світ спектаклю.

Таким чином, у мережних технологіях ми спостерігаємо антропологічні зрушення, які ґрунтуються на смислових засадах соціокультурного та психологічного відчуження та маргінальності, які, як наслідок, супроводжується аксіологічними трансформаціями. В умовах цього світу людина позбувається централізму, чітко окреслених смислових меж та сукупності психічних, фізіологічних, пізнавальних й інших здібностей, узвичаєних образів. Її існування у світі означене як безперервним примірюванням нових образів, творенням нових ідентифікацій, так і вмінням від них позбуватися та обирати інші залежно від зміни ситуації чи контексту буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Горбунова Л. Онтологічні запити на номадичне мислення / Людмила Горбунова // Гуманізм. Людина. Пам'ять (пам'яті професора Валерія Григоровича Скотного) : Матеріали 24 Міжнародних людинознавчих філософських читань (Дрогобич, 2012 р.) / ред. кол. : В. С. Возняк (гол. ред.), О. А. Ткаченко, В. В. Лімоченко. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. – С. 32–38.
2. Зиновьев А. Глобальный человек [Электронный ресурс] / А. Зиновьев. – Режим доступа : www.zinoviev.ru // [zinoviev](http://zinoviev.ru) / zinoviev-tcheloveinik.pdf.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; [пер. с англ., науч. ред. О. И. Шкаратана]. – М.: ТУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
4. Усольцева И. В. Информационно-компьютерные технологии и воспитание / И. В. Усольцева // Педагогика. – 2010. – № 2. – С. 44–50.
5. Формирование информационной культуры личности в библиотеках и образовательных учреждениях: учебно-методическое пособие / Н. И. Гендина, Н. И. Колкова, И. Л. Скипор, Г. А. Стародубова. – М., 2002. – 337 с.

ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Верховна Рада України 16 січня 1997 р. затвердила Концепцію основ державної політики національної безпеки України. У ній визначалися основні можливі загрози у найбільш важливих сферах життєдіяльності країни. У воєнній сфері такими можливими загрозами визначались посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність нарощування поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося; воєнно-політична нестабільність та конфлікти в сусідніх країнах; можливість застосування ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення проти України; зниження рівня боєздатності Воєнної організації держави; політизація силових структур держави; створення та функціонування незаконна збройних формувань. Концепція національної безпеки України визначила основні напрями державної політики щодо національної безпеки України політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науковій технологічній та інформаційній сферах [3, с. 283].

У Концепції вперше в Україні було визначено склад та призначення Воєнної організації держави. Станом на січень 1997 р. Воєнна організація України включала в себе Збройні Сили України, Службу безпеки України, Національну гвардію України (згідно з Указом Президента України від грудня 1999 р. Національна гвардія була розформована, а її підрозділи передані до складу інших військових формувань), внутрішні війська, організовані підрозділи Міністерства внутрішніх справ України, Прикордонні війська України, військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, інші військові формування, утворені відповідно до Конституції України. Згідно з Концепцією Воєнна організація держави забезпечує оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності недоторканності її кордонів; протидіє зовнішнім і внутрішнім загроз [6, с. 10].

У ході будівництва, реформування і розвитку Збройних Сил України багато уваги приділялося питанням створення та удосконалення системи підготовки військових сил. Вона включає оперативну, бойову, мобілізаційну та гуманітарну підготовки. Оперативна підготовка — це система навчальних заходів, що спрямована на вдосконалення воєнних знань генералів і офіцерів оперативних штабів і відпрацювання практичних навичок командувань і штабів з організації планування і ведення операцій. Ця підготовка охоплює ланки від Міністерства оборони до корпусу. Бойова підготовка військ являє собою систему заходів, направлених на навчання військовослужбовців у мирний час. Вона передбачає: навчання, заняття, тренування та інші заходи, у ході яких вивчаються статuti, бойова техніка, озброєння, способи їх застосування, відпрацьовуються вміння та навички за фахом. Цей вид підготовки охоплює особовий склад від окремого солдата до дивізії включно, Мобілізаційна підготовка розкриває сукупність індивідуальної підготовки

особового складу, занять у системі професійної та командирської підготовки заходів підготовки з проведення мобілізаційного розгортання військ Гуманітарна підготовка — це складова частина гуманітарної освіти громадян України в умовах військової служби [2, с. 22].

На першому етапі створення власних Збройних Сил проблемі підготовки військ приділялося недостатньо уваги. Але ті часи, коли підготовка військ з деяких причин (відсутність достатнього фінансування, обмежена кількість паливно-мастильних матеріалів тощо) була практично згорнута, пройшли. На другому етапі будівництва Збройних Сил України Міністерству оборони, Генеральному штабу Збройних Сил України, іншим структурам вдалося віднайти такі форми підготовки, які дозволяють при найменшому використанні коштів і матеріального забезпечення підтримувати необхідний рівень підготовки органів управління, польовий вишкіл військ [5, с. 8].

У 1997 р. було виконане основне завдання, яке ставилося Збройними Силами України, а саме – недопущення зниження існуючого рівня оперативної та бойової готовності. У той рік було проведено понад 20 значних заходів оперативної підготовки. На відміну від минулих років її організація набула чіткої спрямованості. Найбільш вимогливими заходами оперативної підготовки стали командно-штабна військова гра «Бар'єр», дослідницьке командно-тактичне навчання «Чисте небо», багатонаціональні та спільні навчання, оперативно-мобілізаційні збори та командно-штабні навчання в управліннях округів (оперативних командувань), корпусів та морських районів. Результати проведених оперативних заходів наочно підтвердили правильність визначеного Державною програмою курсу на шляху будівництва наших Збройних Сил.

Навчання «Осінь-98» стало основою подальшого вдосконалення системи управління державою в особливий період, добрим випробуванням для українського війська. Порівняно з минулими роками, рівень професійної підготовки генералів, офіцерів, сержантів та солдат значно виріс. Дії особового складу, який брав участь у навчанні, свідчили про ефективність керівництва Збройними Силами України [4, с. 26]. Підвищенню рівня і якості оперативної підготовки військ і сил сприяла подальша реалізація сучасної системи підготовки, яка яскраво проявилася в комплексному дослідницькому навчанні «Дуель-99», що проводилося на полігоні Чауда в Криму. В маневрах, якими керував перший заступник Міністра оборони України генерал-полковник І. В. Біжан, брали участь понад 20 командних пунктів і пунктів управління, майже 30 зенітних ракетних дивізіонів, 10 ракетних пускових установок, 52 літальних апарати, 4 кораблі, майже 1 тис. одиниць спеціальної та автомобільної техніки, а також понад 4,5 тис. особового складу [1, с. 10].

За роки Незалежності вдалося досягти певних позитивних зрушень і в бойовій підготовці з'єднань та частин видів Збройних Сил України. Незважаючи на матеріальні та фінансові труднощі, робилося все можливе, щоб створити ефективну систему забезпечення українського війська. Основні зусилля направлялися на підтримку достатнього рівня технічного оснащення військ і сил. Діяльність Міністерства оборони України передбачала, по-перше, підтримання існуючих зразків озброєння у босздатному стані за рахунок дбайливого ставлення до їхньої експлуатації і збереження. По-друге, постійну глибоку модернізацію техніки і озброєння, концентруючи для цього матеріальні і фінансові ресурси, науково-

технічні і виробничі зусилля [2, с. 25]. Починаючи з 1993 р., Міністерство оборони України намагалося вийти на максимально можливий рівень модернізації військової техніки. І це стало давати позитивні результати. Так, 1994 р. у Харкові розпочався випуск модернізованого танка Т-80, на українських корабельнях удосконалювались військові кораблі, у Києві розпочався випуск модернізованого літака АН-70. По-третє, покращення проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт для створення новітніх систем озброєння та бойової техніки, підготовку їхнього виробництва на підприємствах України за замкнутими циклами.

Незважаючи на труднощі того періоду, були закладені підвалини національного війська незалежної держави, основним гальмом у будівництві Збройних Сил України стало постійне зниження в державному бюджеті України, як загальної частини видатків на національну оборону взагалі, так і витрат на утримання Збройних Сил, закупівлю озброєння й військової техніки, проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт. Ці та інші чинники зумовлювали необхідність розробки Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України, яка б не лише визначила напрями та пріоритети будівництва національних збройних сил, а й збалансувала їхні завдання, структуру, чисельність із потенційними воєнними загрозами національній безпеці України і сучасними економічними можливостями держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Біжан І. Роль та місце системи підготовки офіцерських кадрів у забезпеченні національної безпеки України / І. Біжан // Військо України. - 2000. - № 11-12.- С. 6-9
2. Державна програма реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року // Військо України. - 2000. - № 11-12. - С. 21-28
3. Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, теорії, портрети / [За заг. ред. І. О. Кузьмука]. - К.: «ІнЮре», 2001. - 448 с.
4. Гороховський Є. Тил Збройних Сил України: надійність в ім'я боєздатності / Є. Гороховський // Військо України. - 2011. - № 1. - С. 26-30
5. Павленко А. Авіація ВМС України / А. Павленко // Військо України. - 1997. - №10. - С. 10.
6. Папікян А. Л. Збройні Сили України двадцятого століття / А. Л. Папікян. - Л.: Кобзар, 1999. - 308 с.

*К. Нагорян, учениця 10 класу
Кам'янець-Подільського НВК № 13*

*Науковий керівник: Я. П. Кушнір,
вчитель історії Кам'янець-Подільського НВК № 13*

ПОЛІТИЧНІ PR-ТЕХНОЛОГІЇ У ВИБОРЧІЙ КАМПАНІЇ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ

Один з феноменів сучасної політичної культури – це політичний PR, який є ефективним засобом формування громадської думки та здійснення влади. Як свідчить українська практика, інструментом легалізації та легітимізації влади є політичні PR-технології [3].

В українській практиці PR досить часто розуміють не як вплив на громадську думку, а як її викривлення. Враховуючи особливість українського PR, вважаємо, що PR – це використання інформації для викривлення громадської думки, тобто PR виступає не як донесення до свідомості громадян інформації, яка відповідає дійсності, а донесення інформації, яка не обов'язково відповідає дійсності, з метою формування позитивного іміджу установи, організації тощо. Досить часто, таке розуміння даного поняття прослідковується в українській практиці політичного PR. У результаті чого, громадяни не розрізняють де політична реальність, а де «політичний міф» та перестають покладатися на політичну еліту та інститути влади [10, с. 321].

На думку В.Г. Королька, «виборча кампанія – це скоординовані, цілеспрямовані, але здійснювані протягом визначеного виборчим законодавством часу публічні зусилля з метою мобілізації підтримки кандидата виборцями і забезпечення його перемоги в день виборів» [5, с. 298].

В Україні основою виборчої кампанії є введення в оману виборців, з метою полегшення маніпулювання їх свідомістю; застосування жорстких методів ведення кампанії (купівля голосів, прийняття на передодні виборчої кампанії суперечливих рішень владою, популістські обіцянки, використання чорного піару проти своїх суперників, контроль за інформаційним простором України). Така ситуація з виборчою кампанією може призвести до масових протестів [1, с. 16].

Політичний PR – це особлива функція політичного управління, спрямована на формування у масовій свідомості позитивного ставлення до політичних продуктів завдяки просуванню цих продуктів та поширенню сприятливої інформації про них.

Інструментом виборчої кампанії є політичні PR-технології. Політичні PR-технології – це методи або прийоми, які використовуються з метою впливу на громадську думку та зміну поведінки громадян. В Україні політичні PR-технології умовно можна поділити на два види: довгострокові та короткострокові (маркетинговий підхід). Під довгостроковими розуміють – технології, цілі яких мають стратегічний характер. Основне їх призначення підтримка вже створеного іміджу політика. Під короткостроковими розуміють – технології, які реалізують за допомогою інструментів маркетингу, які призначені для швидкого формування іміджу політиків та підвищення їх рейтингу, проте в даному випадку громадську думку не враховують [8].

Сьогодні в Україні досить часто для реалізації довгострокових політичних PR-технологій використовують інструменти маркетингу, які за своєю суттю є короткостроковими, саме тому в даному випадку їх некоректно застосовувати. Крім цього, слід враховувати ще й такі відмінності між довгостроковими та короткостроковими політичними PR-технологіями:

1. Результати використання короткострокових технологій достатньо легко вимірюються, проте під час виборчих кампаній в Україні політики не досліджують політичний ринок, що призводить до викривленої оцінки технологій після їх застосування.

2. Довгострокові технології мають обмежений інструментарій вимірювання ефективності їх застосування, але вони є менш затратними, у нашій державі

політики для того щоб не витратити великі ресурси для оцінки ефективності технологій використовують їх без апробації [4, с. 115-123].

Полторак В. А., директор Центру соціологічних і політичних досліджень і технологій «СОЦІОПОЛІС» виділяє широкий спектр популярних PR-технологій:

1. Вибірчі соціологічні PR-технології (референдуми, екзит-поли, праймериз).
2. Оцінні соціологічні PR-технології (рейтинги й ренкінги).
3. Підштовхувальні соціологічні PR-технології (пуш-поли).
4. Комунікативні соціологічні PR-технології (інтерактивні опитування, інтернет-опитування, тощо).
5. Інші соціологічні PR-технології пов'язані, зокрема, зі створенням і використанням у період виборів неіснуючих соціологічних центрів [8].

Зупинимось на короткій характеристиці найбільш популярних соціологічних PR-технологій – рейтингування, інтерактивні опитування, інтернет-опитування, пуш-полівські опитування.

Технології рейтингування. Суть технології «рейтингів» полягає в тому, що протягом передвиборної й виборчої кампанії проводяться заходи, які мають свідчити про постійно динамічно зростаючий рейтинг політика [2, с.383]. Виконуючи певні позитивні функції, рейтингам приписують і піарівський потенціал. Пояснити це легко – рейтинги можна сфабрикувати. Для цього достатньо зманіпулювати даними соціологічних досліджень, дати виборцям не до кінця достовірну інформацію, яку перевірити достатньо важко в період її інтенсивного надходження [11, с. 86].

Інтерактивні опитування. Часто, переглядаючи ту чи іншу телепередачу, на екранах телевізорів ми бачимо номери телефонів для здійснення інтерактивного голосування. Це так зване телеопитування. Цей прийом винайшли спільно журналісти та соціологи. Він є досить ефективний, коли мова йде про підвищення інтересу до телеканалу або ж телепередачі [6, с. 117].

Інтернет-опитування за своїми можливостями, ефективністю багато в чому схожі з описаними вище інтерактивними опитуваннями, мають серйозне майбутнє. Але поки що інтернет-опитування в Україні здебільшого здійснюються як технологічні, а не соціологічні дослідження [7, с. 128].

Пуш-полівські опитування. Ці опитування іноді називають «рекламними», на відміну від описаних вище соціологічних PR-технологій, у цілому не претендують на статус об'єктивних. Навіть із самої назви ми бачимо їх «підштовхувальний», «push»-характер. Це, на нашу думку, найбільш маніпулятивна технологія. Респондента фактично не запитують, а орієнтують на те, що він має відповісти, можна сказати, «формують» його думку [8].

Враховуючи описану нами ситуацію, що пов'язана з політичними PR-технологіями в Україні виникає потреба ефективної оцінки до і після їх використання. Для оцінки технологій доцільно буде застосувати SWOT-аналіз. Це процес встановлення зв'язків між найхарактернішими для виборчої кампанії можливостями, загрозами, сильними сторонами (перевагами), слабкими сторонами, результати якого в подальшому можуть бути використані для формулювання і вибору стратегій PR-кампанії кандидата [9]. Слабкі сторони передбачають визначення проблем у застосування технологій. Сильні відповідно є

перевагами у використанні технологій. Можливості – це перспективи та ресурси, які може дозволити на використання кандидат тих чи тих технологій. Загрози – це ризики, які передбачають перешкоди у неправильному або ситуаційному застосуванню політичних PR-технологій кандидатом. Проаналізувавши виборчу агітацію кандидатів на рівні методу SWOT-аналізу, можна виявити особливості, які спостерігалися у виборчий період під час застосування політичних PR-технологій [9].

Отже, **політичні технології** – це сукупність прийомів, методів, способів, процедур, які використовують суб'єкти політичної діяльності (особистості, політичні і суспільні групи, політичні партії, громадські об'єднання, групи тиску тощо). Вони застосовуються для досягнення мети в політичній боротьбі не лише як певні засоби і методи, але й відповідні системи, що будуються і базуються на певних управлінських ідеологіях залежно від цілей, які ставили перед собою суб'єкти політики, а також від їх природи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Березенко В. В. Стан політичного PR в Україні: соціально-комунікаційний аспект [Текст] / В. В. Березенко // Держава та регіони. – Запоріжжя: ГУЗІДМУ, 2012. – С. 16-31.
2. Варій М.Й. Політико-психологічні передвиборчі та виборчі технології: Навчально-методичний посібник / М. Й Варій. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 400 с.
3. Зубарева М. А. Робочі аспекти PR в Україні [Електронний ресурс] / М. А. Зубарева // Наукові записки Інституту журналістики. – 2010. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=>
4. Кальна-Дубінюк, Т. П. Паблік рілейшнз [Текст]: навч. посібник / Т. П. Кальна-Дубінюк, Р. І. Буряк. – К., 2010. – 204 с.
5. Королько В. Г. Основи паблік рілейшнз. Посібник / В. Г. Королько. – К., 1997. – 524 с.
6. Ольшевский А. С. «Негативные PR-технологии» / А. С. Ольшевська. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 329 с.
7. Петров О. В. Социологические пиар-технологии в политике / О.В.Петров. – К., 2007. – 288 с.
8. Полторак В.А. Социологические ПИАР-технологии в политике / В. А. Полторак, О. В. Петров. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.spr.org.ua/arbejder.htm>
9. SWOT-аналіз як основний інструмент стратегічного управління, його переваги і недоліки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/3_SND_2010/Economics/58123.doc.htm. – Назва з екрану.
10. Тихомирова, Є. Б. Зв'язки з громадськістю [Текст]: навч. посібник / Є. Б. Тихомирова. – К.: НМЦВО, 2001 – 560 с.
11. Шейнов В. П. Пиар «белый» и «черный»: Технологии управления людьми / В. П. Шейнов. – М.: АСТ, 2005. – 234 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ УКРАЇНСЬКОГО ГЕРБОТВОРЕННЯ В МІСЬКІЙ АРХІТЕКТУРІ

Старовинні міські герби є незвичайними літописцями історії. Ці безпристрасні свідки багатьох історичних перипетій належать до тих історичних пам'яток, в яких графічно, за допомогою особливої знакової системи відображено реальні явища та події, що мали місце в певному регіоні, зафіксовано все визначальне, що відбувалося довкола і стосувалося землі, на якій стояло те чи інше місто.

З гербових емблем довідуємося про географію й природні багатства краю, головні господарські заняття і культуру населення, його боротьбу проти поневолювачів упродовж століть, звитягу і стійкість наших предків, про економічне становище та адміністративний статус міста.

Саме через це бажання ознайомитись із старовинними міськими гербами є своєрідним проявом любові до минулого свого міста, краю, Батьківщини, яка свідчить про невмирущість культури народу.

Символіка територіальних гербів, створених на українських землях, відзначається розмаїтістю зображень. У ній зафіксовано і світосприймання наших предків, і світоглядні елементи, й історичні події та легенди, фольклорні традиції, побут. Трапляється, що з часом зміст того чи іншого символу губиться. І сьогодні ми часто не маємо змоги «прочитати» герб так, як він сприймався його творцями. Атрибуція герба — складна річ. Підвищити інформативну віддачу історичної пам'ятки можна тільки за допомогою прийомів і методів теоретичної геральдики, що займається аналізом та систематизацією елементів герба, геральдичною термінологією. Саме геральдика, її знання допомагають правильно прочитати герб, оцінити закладену в ньому інформацію, з'ясувати «натяки» на певні історичні події [1, с.3].

Останній понад сімдесятирічний період нашої історії негативно позначився на процесі герботворення і, звичайно, на геральдиці — спеціальній дисципліні історичного циклу, що досліджує світові системи гербів як особливих символічних знаків, їх функціональні особливості в суспільстві. Науку про герби було віднесено до розряду віджилих свій вік систем знань.

Вилучення територіальної символіки і заміна її у всіх сферах вжитку, зокрема на печатках, виключно на герб новоствореної держави призвели до цілковитого занепаду геральдики як практичної (герботворення), так і теоретичної. Більш того, державний герб вижив у цій ситуації тільки через те, що не можна було декретами скасувати основні державні атрибути — прапор, гімн, герб, державну печатку,

гроші, які застосовувалися у взаємовідносинах між країнами світового співтовариства (протоколи зустрічей глав держав, кредитні розрахунки, скріплювання печаткою міждержавних угод тощо).

Найбільше при цьому постраждала історична наука, особливо її дипломатичний, сфрагістичний, генеалогічний, нумізматичний та інші напрями досліджень, безпосередньо пов'язані з геральдикою. Політична й соціальна історія була позбавлена інформації значної ваги. Адже геральдика фіксувала наявність союзів, територіальні зазіхання, династичні шлюби, містила дані про демографічні процеси в середовищі панівних класів, які, приєднуючи, завойовуючи чи колонізуючи землі, прилегли до підвладних їм територій, вдосконалювали герби.

Геральдичний матеріал зовсім не використовувався авторами й тих рідкісних творів, що висвітлювали історію суспільної свідомості, соціальну психологію. Це при тому, що відтворення психологічної атмосфери епохи середньовіччя неможливе без інформації з геральдики, яка, крім усього іншого, несе змістовне художнє навантаження, як неможливий без неї аналіз ставлення до гербів (в цілому чи до конкретного того чи іншого герба) – риси, притаманної менталітету епохи або ж різним соціальним верствам [1, с.4].

Історію розвитку вітчизняної геральдики, зокрема української територіальної, ще не написано. Українська геральдика досі залишається занедбаною галуззю історичних знань, хоча вона є невід'ємною частиною нашого минулого.

Слід зауважити, що навіть, віддаючи належне вченим за те, що вони зробили у дореволюційний час у справі вивчення багатої геральдичної історії й дослідження гербів як пам'яток культури, зібраний ними матеріал з української геральдики не було повністю систематизовано. Винятком є хіба що перша і єдина праця з шляхетської геральдики «Малоросійський гербовник» [2], яка належить перу визначних учених – В.К.Лукомського та В.Л.Модзалевського. Кілька праць і статей, які з'являлися в перші пореволюційні роки, були присвячені або ж обґрунтуванню появи нової державної символіки, або загальним питанням геральдики, знову таки пов'язаним з процесом сучасного їм герботворення.

Тільки пізніше, в епоху «відлиги» та в 70 – 80-ті роки ХХ ст. геральдика поповнилася дослідженнями, автори яких з позицій панівної ідеології розглядали як загальні, так і конкретні питання появи і розвитку територіальних емблем, печаток, гербів у загальноросійському контексті. В працях В.К.Лукомського, А.А.Ураносова, А.В.Арциховського, О.І.Кам'янцевої, М.В.Устюгова, Н.Ф.Демидової, В.І.Стрельського, В.С.Драчука, В.В.Румянцевої містилися матеріали про становлення і розвиток вітчизняної територіальної геральдики, визначалися роль і значення міського герба в суспільному житті Росії здебільшого стосовно періоду ХVIII – ХІХ ст. Що ж до українських міст, специфіка історичного розвитку яких відносить початок процесу герботворення до значно давнішого часу, то генезис територіального герба в Україні досконало так і не був простежений [1, с.5].

Відомо, що територія, на якій сформувалася українська нація, поділяється на кілька специфічних історико-культурних зон, які різняться між собою історією, культурними та побутовими традиціями, напрямками господарського виробництва тощо. Оскільки в певні періоди вони входили до складу різних державних

утворень, це позначилося й на процесі територіального герботворення, що в добу середньовіччя охопило усі країни світу. Галичина, Буковина, Волинь, Поділля, Київщина, Сіверщина, Слобожанщина, Наддніпрянщина, Південь мають суттєві особливості як у загальному процесі герботворення, так і в семантичних витоках геральдичної символіки. Отже, перед тим як досліджувати геральдику України в історичній ретроспективі, варто простежити її історію в окремих українських землях, що дасть можливість визначити загальні для всіх і особливі для кожного регіону риси герботворення. Монографія В.Румянцевої «Емблеми земель и герби міст Лівобережної України періоду феодалізму» [3] започаткувала комплексне дослідження цієї проблеми у наш час.

Коли ж і за яких обставин з'явилися міські герби, зокрема в Україні? У вчених немає одностайності з цього питання. На думку деяких дослідників, найперші з них відомі ще до початку нашої ери. Витоки ж гербової традиції українських міст вчені вбачають у князівських знаках та емблемах, поширених у Київській Русі ще до монгольського завоювання, простежуючи їх зв'язок із загадковими знаками Північного Причорномор'я. Інші вважають, що міські герби виникли в Західній Європі на певному історичному етапі еволюції міста в епоху середньовіччя і виконували роль символів місцевого самоврядування, зовнішнього атрибуту, виразника особливих юридичних прав та привілеїв його жителів, пізніше служили розпізнавальним знаком міста як центру територіально-адміністративної одиниці. XV-XVIII століття вважають періодом їх найбільшого поширення [4, с.4].

Розбіжності у визначенні появи, генези та функцій міських гербів зумовлені кількома обставинами. По-перше, попри зовнішню функціональну і образну подібність між гербами європейського Заходу і Сходу існували суттєві відмінності, про що свідчить сама походження слова «герб». Якщо в країнах Західної Європи поняття «герб» походить від слова «зброя» (у французькій, німецькій, італійській, англійській мовах) і уособлює ознаку воїна, тобто розуміється як особиста відзнака лицаря, закутого в панцир, то в слов'янських мовах цей термін у кореневій основі має слово «спадщина» (чеській, польській) і засвідчує родинні відносини власників герба, природний зв'язок між пращурами й нащадками, єдність роду в поколіннях. З урахуванням цього вчені виділили дві окремі геральдичні системи — польську й західноєвропейську [1, с.6].

По-друге, розбіжності зумовлені й тим змістом, яким наповнюють сам термін «герб» різні дослідники. Так, одні з них вбачають у гербі наступника різного типу знаків власності, традиція побутування яких сягає світанку людського суспільства. Інші — визначають домінуючою функцію герба як розпізнавального знака, створеного у відповідності з певними правилами, усталеними звичаями, традиціями. На полярних позиціях перебувають дослідники, що пов'язують виникнення інституту герба з певним ступенем розвитку міста як соціального організму, визначаючи обов'язковими його ознаками «канонічність» та легітимність (затвердження верховною владою), й ті, для кого подібні критерії є формальними (головною соціальною функцією міського герба вони вважають роль емблеми міста). Згідно з міркуванням останніх всі інші функції є похідними і характерними лише для певної історичної епохи. Отже, і в давнину, і в наш час

герб був емблемою міста, але за феодалізму він був ще й ознакою окремих привілеїв міської громади [1, с.7].

Зазначену відмінність виразно охарактеризував у статті «Герб як історичне джерело» один з основоположників геральдичної науки в Росії В.К.Лукомський. «Зміст герба в ширшому тлумаченні цього слова, — пише, зокрема, він, — розуміють як будь-яке графічне зображення, яке так чи інакше символізує певну територію (країну або поселення), юридичну організацію, цілу родину або окрему особу, як її члена, а також власність, яка належить переліченим об'єктам володіння. Таке розуміння слова «герб» схиляє багатьох істориків вбачати прототипи гербів у різномірних розпізнавальних знаках, які з'являються на початку людської цивілізації й мають частково культове, частково правове майнове значення: тотемах і т.ін., в прямому і в вузькому тлумаченнях цього слова — як графічних зображень, які мають певну композицію, що будується із сукупності прийнятих елементів, й виражену на основі деяких усталених, хоч і умовних правил» [5, с.49].

По-третє, часто історики змішують два різні питання: історичні корені, витоки герба як носія певних соціальних функцій та обставини й час його появи. Зокрема, йдеться про значення, зміст, тобто ознаки, що стали визначальними у створенні герба, за якими він сприймався сучасниками. Як відомо, міським гербам передувала ціла система символічних знаків, різних за своїм характером і функціями. Частина з них згодом увійшла до символіки деяких міських гербів.

Проте ці факти не дають підстав ототожнювати соціальну роль і функції прототипів гербів та власне гербів, оскільки ці знаки-символи належать різним епохам і наявність або відсутність одних жодною мірою не означала обов'язкову появу інших. Міські геральдичні емблеми виникли тільки в умовах певної епохи як атрибут міської влади.

У новітніх дослідженнях визначення герба набуло уточнення й цілого ряду доповнень. Прийнято вважати, що він являє собою конвенційний за суттю розпізнавально-правовий знак, створений згідно з усталеними правилами. Зокрема Н.Соболева схильна вважати обов'язковою ознакою герба його затвердження верховною владою. Таке міркування, на думку деяких істориків, є спірним і не завжди виправданим [1, с.8].

Більшість науковців вважає, що у побутуванні міського герба, основна функція якого була ідентичною функції будь-якого герба як знака, «...показник певного розвитку міської організації й символ міського суверенітету, що знаменує надання місту певних прав», наслідування та зв'язок із західноєвропейською традицією використання міського знака.

Прибічники цієї позиції пов'язують появу міських гербів на території України із запровадженням у містах самоврядування на основі Магдебурзького права. Першими того дістали міста Галичини на початку XIV ст., Поділля, потім – Волині, пізніше – Київщини, Сіверщини, Наддніпрянщини, Слобожанщини і врешті – півдня. Коли ж називати певні українські землі, то необхідно вкладати у ці визначення конкретні територіальні поняття [1, с.9].

Дослідження геральдичної спадщини України – актуальне завдання, оскільки практичний інтерес до геральдики не втрачений до сьогодні. Отже, на сучасний

період українське герботворення у міській геральдиці потребує додаткових наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дмитрієнко М. Короткий нарис міської геральдики Поділля. Історичні зошити / М. Дмитрієнко, Ю. Савчук. – К., 1994. – 105 с.
2. Лукомський В. Малороссийский гербовник // В.Лукомський, В.Модзалевський – СПб, 1914. – 322 с.
3. Румянцева В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины (периода феодализма) // В. Румянцева – К., 1986. – С. 33.
4. Румянцева В. Історія карбована в гербах // В. Румянцева. – К, 1987. – 175 с.
5. Лукомський В. Герб как исторический источник // Краткие сообщения Института истории материальной культуры // В. Лукомський – М., 1947. – Вып. 17. – 57 с.

*Д. Опря, учень 9-А
Кам'янець-Подільського НВК№ 14*

*Науковий керівник: С.М. Омаров,
вчитель історії Кам'янець-Подільського НВК№ 14*

ЗБРОЯ ТА ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ НІНДЗЯ

Могутні князі і прославлені полководці Японії завмирили від страху, коли лунав крик часового: «Ніндзя!». Це означало наближення великої небезпеки: мстиві перевертні, підіслані ворогами, знаходяться поблизу і чекають свого часу.

Ніякий, навіть найдосвідченіший ніндзя, що добре володів таємницями гіпнозу і чорної магії, ніколи не виходив на завдання без зброї і технічних засобів. Ніндзя були якщо не винахідниками, то, принаймні, активними споживачами і модернізаторами різних видів холодної зброї (перш за все, зменшених і потайних типів), а також підричних механізмів і військово-інженерних пристосувань [2, с. 261].

Вправи із зброєю починалися для ніндзя, як і в самурайських сім'ях, з раннього дитинства і йшли паралельно із загальною фізичною підготовкою. До п'ятнадцяти років хлопці і дівчата повинні були освоїти хоч би у загальних рисах до двадцяти загальноновживаних видів зброї. Два-три види, наприклад кинджал і серп або палиця і ніж, вважалися «профілюючими». Вони урочисто вручалися ініціанту на обряді присвячення в члени роду. Тут діяв стародавній закон кемпо, згідно з яким будь-яка зброя, якщо віртуозно нею володіти, може стати надійним захистом проти озброєного до зубів ворога, включаючи, звичайно, і рукопашний бій.

Арсенал ніндзя включав три категорії зброї: засоби для рукопашного бою, металеві снаряди і хімічні речовини, включаючи вибухові суміші і різні види отрути.

До першої категорії крім меча, списа, алебарди і жердини відносилася безліч маловідомих предметів, причому вибір їх завжди визначався трьома якостями – легкістю, портативністю і функціональністю.

Ніндзя на відміну від самураїв, як правило, користувалися одним великим мечем (ніндзя-то), який носили на перев'язі за спиною. Цей меч, як і багато інших атрибутів спорядження ніндзя, був універсальним комбінованим знаряддям, що нагадує складний багатофункціональний ніж. Зовні піхви і рукоятка були оформлені дуже просто і фарбувалися в захисний колір. Іноді меч, позбавлений гарди,

маскувався під звичайну палицю. Піхви були значно довші за клинок і мали отвір на кінці, що дозволяло використовувати їх як дихальну трубку при необхідності сховатися під водою або, як трубку для метання маленьких отруєних стріл. Крім того, в піхви вкладалися таємні депеші, шнурки з кодовими вузлами і інші корисні дрібниці. Прикріпивши меч на ремінці з сиром'ятної шкіри до балки або до гілки дерева, його можна було використовувати для довгої відсидки в засаді. За наявності гарди меч ставав зручною сходинкою, яку потім можна було витягнути вгору за ремінець [2, с. 262]

Радіус дії ланцюжка з грузилом міг доходити до декількох метрів, що давало великі переваги володарю кусарігама. Вдало кинутим ланцюгом можна було цілком обмотати суперника, паралізувавши його дії, або обплутати руку з мечем, запобігши нападу. Крім того, гиркою можна було оглушити суперника або завдати йому важкої травми. Після закидання ланцюга пускався в хід серп. Найскладнішим розділом в кусарігама-дзюцу було кидання ланцюга – маки. Професіоналізм досягався лише після декількох років занять [3, с. 56].

Проте найцікавішим у всьому комплексі холодної зброї був специфічний інструмент ніндзя під назвою кьокецу-сьоге. Це пристосування виглядало як кинджал з двома лезами, одне з яких було пряме і двосічне, а друге – заломлене на зразок дзьоба. До рукояті кріпився дуже довгий тонкий і легкий мотузок з кінського або жіночого волосся і петлею або металевим крутому на кінці, знаходив найрізноманітніше застосування в операціях ніндзя і служив важливою підмогою в тих випадках, коли великогабаритна зброя не годилася. Його можна було використовувати як кинджал, причому заломлене лезо допомагало спіймати меч суперника в розвилку і вирвати поворотом навколо осі. Можна було використовувати його і як металевий ніж, і як абордажний крюк для «спішування» вершників. При обертанні на дистанції півтора-два метра кьокецу-сьоге успішно конкурував із списом і алебардою. Закинувши крюк на стіну, можна було легко видертися по мотузці і так само легко спуститися, не порушуючи тиші стрибком. Тією ж мотузкою можна було зв'язати, заарканити або задушити ворога. При переправі через бурхливі гірські річки і прірви мотузка кріпилася до дерева, а крюк закидався на протилежний берег. Металева кільце можна було використовувати або як кріплення, надіте на міцну гілку, або як засіб для швидкої переправи вантажів і людей [2, с. 263-264].

Як зброя часто використовувалося пристосування, призначене для полегшення підйому на стіни замків – ручні «кішки». Сюко були полегшеною моделлю залізної рицарської рукавички з ремінним кріпленням і пальцями у вигляді кігтів, заломлених донизу. Іноді упоперек долоні кріпився додатковий ряд шпильок. Такою рукавичкою можна було сміливо зустріти удар меча і контратакувати іншою рукою. Примітивнішим різновидом того ж знаряддя були «котячі лапи» (некоде) – «кігті», що надягають окремо на пальці.

Ефектною наступальною і оборонною зброєю був сюрікен – тонка сталева пластина у вигляді шестерні, хреста або свастики із загостреними краями. Різновидом сюрікена служили заточені з двох сторін плоскі, круглі або ірановані сталеві стрілки. Сюрікен звичайно носили в обоймі по дев'ять штук (дев'ять – сакральне число) в спеціальному шкіряному футлярі за пазухою. Існували різні способи метання сюрікена залежно від положення тіла і відстані до мети, але

найчастіше плоскі «зірочки» метали, як карти з колоди, з мінімальною витратою зусиль, рухом кисті. Точне попадання сюрікена забезпечувало летальний результат. Великою була і чисто психологічна дія цих зловісних металевих пластин у вигляді магічних символів, які навіть іноді свистіли в польоті [2, с. 266].

Маскуючись під мандруючого ченця, селянина, священика або циркача, ніндзя в денний час носили широкополий конічний капелюх з рисової соломи (амігаса) – дуже зручний головний убір, що повністю прикривав обличчя. Проте крім камуфляжу капелюх міг слугувати і для іншої мети. Масивне дугоподібне лезо, прикріплене зсередини «під козирком», перетворювало її на гігантський сюрікен. Пущений умілою рукою капелюх легко перерубував молоде деревце і відокремлював голову людини від тулуба, подібно до гільйотини.

Ніндзя, що споконвіку славилися в народі майстрами алхімії, проявляли велику винахідливість у приготуванні отруйних речовин і вибухових сумішей. Так, мініатюрна ручна граната (наге-теппо) могла у разі потреби затримати переслідувачі. Крім того, магній, що підмшувався в порох, давав яскравий спалах. Користуючись тимчасовою «сліпотою» ніндзя миттєво зникав з поля зору. Наге-теппо були одним з найдієвіших допоміжних засобів при легендарних «зникненнях» ніндзя, що викликали у самураїв неабиякий ерах.

Ніндзя, що відправлявся для збору інформації у фортецю, повинен був взяти з собою комплект слюсарних інструментів, таких, як ломик з розвилкою на одному кінці, бур, зубило, відмички або ніж, стамеску і т.п.

Для форсування водних перешкод використовувалося безліч портативних пристосувань: складний солом'яний пліт, човник, наперед протягнута під водою мотузка. Цікавий пристрій був укі-гуса – складаний циліндр з промасленого паперу на каркасі з риб'ячої кістки з отвором, що щільно закривається, на одній з сторін. У тиху погоду, не боячись бути побаченим, ніндзя міг використовувати цю дивну конструкцію як плаваючий ліхтар, вставивши заздалегідь всередину свічку. Але при закритому отворі «ліхтар» перетворювався на буйок, на якому досить комфортабельно розташовувалася людина. Укі-гуса застосовувалися також для транспортування і зберігання на воді або під водою важких вантажів.

Для перенесення такої кількості зброї і технічного інвентаря ніндзя повинен був мати добре змодельований спецодяг. Костюм для нічних операцій складався з сорочки, куртки з поясом, штанів типу нешироких шароварів, капюшона, обмоток для ніг і м'яких туфель. Куртка і штани були зроблені з міцного полотна, надійно прострочені по швах і забарвлені в чорний колір. Виворіт, також придатний до вживання, був бурого або темно-синього кольору. І куртка, і штани рясніли всілякими кишнями, футлярами, петлями, гачками для зброї та інвентаря. Капюшон з башликом служив в основному для маскуванню особи, але міг бути корисний і як фільтр для води або респіратор в димному приміщенні. Туфлі були підшиті парусиною, а іноді шкірою або просмоленим полотном, що давало потрібне зчеплення при підйомі на стіну. У рукави куртки деколи зашивали тонкі металеві пластини для захисту від ударів меча, над лобом, під капюшоном, кріпився тонкий кинджал. Весь одяг можна було скинути за лічені секунди, щоб вислизнути з рук переслідувачів або обдурити їх, зробивши муляж. Підготовлений і екіпірований

таким чином ніндзя був готовий виконати будь-яке, навіть нездійсненне завдання, а якщо того вимагали обставини – дорого продати своє життя [2, с. 268-269].

Тактика ніндзя не обмежувалася підпалами, вбивствами, вибухами і отруєннями. Нерідко для захоплення особливо важливих фортифікацій застосовувалася «бактеріологічна зброя» – хворі сказом або інфікованні епідемічними бактеріями тварини (собаки, кішки, мавпи і т.п.), іноді дресировані. Такий спосіб диверсій називався «шпигунський манок».

Окрім чисто терористичних акцій ніндзя використовувалися і як військовий десант під час операцій на суші і на морі. При штурмі фортець, коли основна маса військ йшла в наступ, перед ніндзя часто ставилося завдання пробратися всередину і відкрити ворота або повернути до себе сили обложених. Для цього вводилися в дію різні механізми. Наприклад, під покривом ночі впритул до стіни замку присувалося величезне колесо – ягора, зібране з легких дерев'яних жердин з невеликими дощечками у вигляді сходинок по периметру. Ніндзя один за іншим дуже швидко стрибали з верхівки «чортова колеса» прямо на стіну. Того ж типа колесо, але з укріпленими кабінками, призначалося для обстрілу суперника на стінах і на внутрішньому дворі замку [3, с. 57-58].

Деколи десант в тил супротивника викидався з повітря за допомогою гігантських паперових зміїв – тако. Оскільки такі операції проходили вночі, вся конструкція одержала назву «нічний змій» (ямі-дако). Ніндзя, підвішений на стропах, міг вести довготривале спостереження за табором ворога, обстрілювати його з повітря або закидати ручними гранатами, але, головне, з такого змія можна було, якщо пощастить, висадитися прямо на дах замку. Той же змій, прив'язаний в затишному місці, служив і екстреним засобом порятунку. Нерідко в небо запускалися цілі ескадрильї паперових зміїв з людською фігурою, намальованою на днищі, щоб відвернути увагу ворога від напряму головного удару.

На морі дії ніндзя часто переростали в звичайне піратство. У періоди перемир'я, коли бунтівні феодали не потребували їх послуг, розрізнені групи «морських» ніндзя освоювали Внутрішнє море на своїх маленьких човниках, нападаючи на прибережні села, грабуючи купецькі барки і урядові судна. «Драконівські човни» піратів з палубою, що герметично закривалася, при необхідності могли занурюватися під воду, прийнявши на борт баласт. На глибині вони приводилися в рух педальним пристроєм. Коли ці «субмарини» наближалися до ворожого флоту, з люка в днищі вибиралися плавці з довгими дихальними трубками, завданням яких було свердлили і пропилювати дірки в кораблях суперника. Через той ж люк завантажувався і скидався при спливанні баласт. Дихальна трубка для всього екіпажу проходила через припіднятий ніс човна з головою чудовиська, але і цей отвір міг закриватися – тоді екіпаж задовольнявся наявним запасом повітря. Часто «драконівські човни» плавали за допомогою баласту, занурені у воду, але з високо піднятою над поверхнею головою монстра, що вивергав вогонь і дим, що дуже лякало місцевих моряків. Проте винахідливі ніндзя під керівництвом Хатторі Хандзо в ім'я закону знайшли спосіб боротьби з піратами. Побудувавши швидкохідні кораблі з величезними загостреними колесами по бортах, вони наздоганяли і розтинали на частини повільні, неповороткі «драконівські човни», а тих розбійників, що залишилися в живих, виловлювали і страчували [4, с. 73- 74; 5, с. 213].

Отже, на відміну від самураїв, ніндзя не просто бездоганно володіли багатьма видами зброї, а й постійно її вдосконалювали, користуючись трьома основними вимогами до зброї – легкість, портативність і функціональність. Також в своїй професійній діяльності ніндзя використовували безліч передових технічних засобів, які значно полегшували виконання поставлених завдань і давали велику перевагу над ворогом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Сунь-Цзы. Искусство стратегии : древнекитайские трактаты, ставшие основой целого ряда управленческих теорий / Сунь-Цзы; пер. с кит., предисл. и коммент. Н. И. Конрада. – М. : Бизнеском, 2008. – 219 с.
2. Долин А. Кэмпо – традиция воинских искусств / А. Долин, Г. Попов. – М. : Наука, 1990. – 320 с.
3. Долин А. Посланцы ада / А. Долин // Азия и Африка сегодня. – 1983. – № 8. – С. 55-58.
4. Дресвянин С. Смертельное касание / С. Дресвянин // Азия и Африка сегодня. – 1991. – № 8. – С. 56-59.
5. Куропаткин Д. И. Секреты уличных единоборств / Д. И. Куропаткин. – М. : Рипол классик, 2005. – 196 с.

*М. Паляниця, учениця 11-А класу,
Кам'янець-Подільського НВК № 8*

*Науковий керівник: Т.Б. Шевченко,
вчитель історії та правознавства
Кам'янець-Подільського НВК № 8*

«ЧОРНА КОРОЛЕВА» (ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ КАТЕРИНИ МЕДИЧІ)

Події, що відбулися у Франції в XVI ст. загалом, і в період релігійних війн зокрема, мали важливе значення для подальшого розвитку держави. Саме в цей період завершується епоха правління династії Валуа. Глибше і детальніше вивчення даного періоду, а особливо історичних постатей, допоможе в повній мірі дослідити історію Франції цього часу. Також дасть змогу простежити процес становлення французького абсолютизму через аналіз дій впливової особи, такої як Катерина Медичі. Прийшовши до владного олімпу, Катерина Медичі робила все для того, щоб закріпити свої позиції при владі, усунути всі перешкоди для своїх синів на шляху отримання ними престолу і можливості повновладно керувати державою. Досліджуючи проблему, варто відзначити згубний вплив та наслідки вжитих нею методів задля досягнення мети: інтриги, вбивства тощо. Дослідження дій історичної постаті при владі за конкретних історичних обставин і загалом є досить актуальним.

Характеризуючи джерельну базу теми дослідження слід відзначити те, що доступних джерел є досить небагато. Переважна більшість знаходиться в закордонних архівах Франції, Італії. Але ті джерел, що є в наявності, представляють собою важливу ланку, на яку можна спиратися при дослідженні даної проблеми.

Перш за все потрібно звернути увагу на мемуарну літературу. Звісно

найцікавішими є матеріали від нащадків Катерини Медичі. Важливе місце в цьому плані посідають мемуари реального сучасника тих подій, який дуже добре знав Катерину Медичі, а саме «Мемуари Маргарити де Валуа» [3], доньки Катерини і Генріха II. Вона хоч і представляє мати не в зовсім гарному світлі, але це зумовлено особистою ворожнечею і розпутним життям самої Маргарити.

Іншим таким джерелом є книга Лоренцо Медичі «Змова Королеви» [2]. Лоренцо де Медичі (молодший), син герцога Лоренцо де Медичі і принцеси Ірини Каррега, спадкоємець знаменитого давнього роду, в якому були і впливові середньовічні банкіри, і правителі Флоренції епохи Відродження, і римські Папи, і члени правлячих родів Франції і Британії. «Змова королеви» – перша книга із задуманої ним епопеї, заснованої на дослідженнях фамільного архіву Медичі і працях тогочасних істориків. В центрі подій твору – Катерина Медичі, яка правила у Франції в другій половині XVI століття, в епоху релігійних війн між католиками і гугенотами. Останні години старої королеви повні стражденних роздумів: в чю підступну пастку вона потрапила сімнадцять років назад, давши згоду на побиття гугенотів в ніч Святого Варфоломія. В книзі основний акцент зроблений на ролі, відведеній Катерині у Варфоломійську ніч.

Опис Варфоломійської ночі також подає сучасник-гугенот Агріппа д'Обіньє (1550—1630). Він є одним з видатних письменників XVI ст., автор мемуарів під заголовком «Histoire universelle» («Загальна історія») [1]. Д'Обіньє був одним із соратників Генріха Наваррського, згодом короля Генріха IV. Отже, треба пам'ятати, що д'Обіньє був гугенотом і його розповідь відбиває настрої цієї партії.

Документи, що стосуються даної теми можна також знайти у хрестоматіях, зокрема у «История средних веков. Хрестоматия. Пособие для учителя. В 2 ч. (XV – XVII века)» (упорядники В.Є. Степанова, А.Я. Шевеленко) [1] та «Хрестоматія з історії середніх віків. Посібник для викладачів середньої школи» під редакцією М.П. Граціанського і С.Д. Сказіна [4].

Проаналізувавши джерела з даної проблеми слід зауважити, що ця тема не досить добре забезпечена доступною джерельною базою.

Особа Катерини Медичі привертала до себе увагу багатьох закордонних істориків і письменників. Цінний вклад у історію власне Катерини Медичі внесли. Головною працею про життя і діяльність Катерини Медичі вважаємо книгу французького історика Івана Клуласа (Ivan Cloulas) під назвою «Катерина Медичі» («Catherine de Medicis») [14]. Цю книгу можна сміливо назвати унікальним дослідженням. Це не просто біографія таємничої і підступної Катерини. Через призму її особистості автор дає широку картину Франції в епоху релігійних війн, кульмінацією яких стала Варфоломійська ніч. Катерина стоїть в центрі цих подій – править, плете інтриги, оголошує війни і укладає перемир'я. Сам Іван Клулас є спеціаліст епохи Відродження, історик, архівіст, віце-президент комітету відомчого кадастру пам'ятниками і культурними пам'ятками, куратор національного архіву в Парижі.

В художній літературі одним із перших звернув увагу на постать Катерини Медичі відомий французький письменник Оноре де Бальзак. В Парижі в січні 1828 року він закінчив свою художню книгу «Про Катерину Медичі» [9]. Він один з небагатьох письменників, який розповідає про таємне кохання Катерини – відама Шартрського, доля якого закінчилась трагічно, і, незважаючи на розбіжності у

свідченнях очевидців про його смерть, всі стверджують однозначно, що смертний вирок йому підписала Катерина.

Цінною є праця французької письменниці Леоні Фріди під назвою «Італійська вовчиця на французькому троні» [17]. Авторка з перших глав книги намагається довести, що Катерина була лише заручницею своєї долі і діяла за обставинами. Крім того в своїй праці вона неодноразово згадує і висловлює подяку Івану Клуласу.

Російський письменник Василь Балакін у 2012 році видав книгу під назвою «Катерина Медичі» [8]. Автор наголошує на великих відмінностях у даних про життя Катерини Медичі і методом порівняння вибирає, на його думку, найоб'єктивніші характеристики.

Діяльність Катерини відбувається на тлі важливих історичних подій і процесів, тому дослідження будь-якої постаті неможливе без вивчення фундаментальних праць науковців з історії Франції таких як: Люблянська А.Д., Прицкер, Д.П., Кузьмін М.П. «Нариси історії Франції» [15], «Історія Франції: в 3-х томах» під редакцією А.З. Манфреда та ін. [12], «Історія Франції. Королівська Франція. Від Людовика XI до Генріха IV. 1460-1610» у перекладі з французької Е.Н. Корендялова і В.А. Павлова [13], Ададуров Вадим «Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII ст.)» [7], Джеджула К.О. «Історія Франції» [10].

Зокрема, в праці Ададунова В. «Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII ст.)» [7] в частині 2-й розділі 3 проаналізовано процеси становлення французької абсолютної монархії [7, с. 229-239], розділ 4 присвячений громадянським війнам XVI – XVII ст. [7, с. 243-262], розділ 6 дає уявлення про духовну культуру Франції ранньомодерного періоду, подає характеристику французького двору [7, с. 292-295].

Катерина Медичі увійшла до історії під такими прізвиськами: «Чорна королева», «Італійський могильний черв'як» і, нарешті, «Мадам Гадюка». В наші дні її найчастіше згадують, як легендарну отруйницю і інтриганку. Її ім'я часто ототожнюється з трагічно відомою Варфоломійвською ніччю, яка назавжди згальмувала династію Валуа і саму Катерину. Та, на жаль, саме цей вердикт був винесений істориками по відношенню до однієї з найяскравіших жінок своєї епохи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Д'Обинье А. Всеобщая история // История средних веков. Хрестоматия. Пособие для учителя. В 2 ч. (XV – XVII века) / Сост. В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. – 3-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1988. – С.192 – 194.
2. Лоренцо де Медичи. Заговор королевы. Иностранка. – М.: Рипол-Классик, 2006. – 168 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://royallib.com/read/medichi_de_lorentso/zagovor_korolevi.html#0.
3. Мемуары королевы Марго / Пер. И. В. Шевлягиной. – М.: МГУ, 1995. – 35 с. – [Електронний ресурс]. – Сетевая версия: OCR / С. Вдовиченко; Л. Колоскова. – Thietmar, 2004. – Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus9/Margo/frametext1.htm>.
4. Хрестоматія з історії середніх віків. Посібник для викладачів середньої школи / За редакцією М.П. Граціанського і С.Д. Сказіна. – Друге видання. – К.: Радянська школа, 1953. – Т. III. – 340 с.
5. 100 Великих Женщин / Автор-составитель И.И. Семашко. – М.: Вече, 1999. – 576 с. /100

великих.

6. 500 Знаменитых людей планеты / Художник-оформитель Л.Д. Киркач-Осипова. – Харьков: Фолио, П99, 2006. – 991 с.

7. Ададуров Вадим. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII ст.). Науково-навчальне видання. / Ададуров Вадим. – Львів: вид-во УКУ, 2002. – 412 с. – (Серія: Історія країн світу).

8. Балакин Василий. Екатерина Медичи. / Балакин Василий. – М.: Молодая гвардия, 2012. – 278 с. – (Серия: Жизнь замечательных людей; Малая серия; вып. 27). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://book.e-reading-lib.org/bookreader.php/1017145/Balakin_-_Ekaterina_Medichi.html.

9. Балзак О. Об Екатерине Медичи // Собрание сочинений. В 24 т.: Т. 21. – М., 1960. – 210 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://royallib.ru/book/balzak_onore/ob_ekaterine_medichi.html.

10. Джеджула К.О. Історія Франції. / Джеджула К.О. – К.: Радянська школа, 1954. – 420 с.

11. История Франции. / Под общей редакцией Ж. Карантье, Ф. Лебрена в сотрудничестве с Ж. Карантье и др.; предисл. Ж.М. Гоффа; пер. с фр. М.Некрасова. – СПб.: Евразия, 2008. – 607, [1] с.

12. История Франции: в 3-х томах. / Под редакцией А.З. Манфреда и др. – М.: Наука, 1972. – Т. 1. – 1972. – 360 с.

13. История Франции. Королевская Франция. От Людовика XI до Генриха IV. 1460-1610. / Пер. с фр. Е.Н. Корендялова и В.А. Павлова. – М.: Международные отношения, 2004. – 416 с.

14. Клулас Иван. Екатерина Медичи. / Пер. с фр. С. В. Пригорницкой. / Клулас Иван. – Ростов на Дону: Феникс, 1997. – 193 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Annales.info/evrope/france/em.htm>.

15. Люблянская А.Д. Очерки истории Франции. / Люблянская А.Д., Прицкер Д.П., Кузьмин М.П. – Л.: УчПедгиз, 1957. – 372 с.

16. Монархическая власть и таинство смысла: сообщение о Варфоломеевской резне // Варфоломеевская ночь: Событие и споры. Сб. статей. М.: РГГУ, 2001, с. 102-137. – [Електронний ресурс] / Краткое изложение работы: Crouzet D. La nuit de la Saint-Barthelemy. Une reve perdu de la Renaissance (Варфоломеевская ночь. Погубленная мечта Ренессанса). – Р., 1995. – Режим доступу: http://ec-dejavu.ru/m-2/Massacre_of_st_Bartholomew.html.

17. Фрида Леони. Екатерина Медичи. Итальянская волчица на французском троне. / Фрида Леони. – М. – 484 с. – (Серия: Историческая библиотека). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://book.e-reading-lib.org/bookreader.php/1026403/Frida_-_Ekaterina_Medichi.html.

*К. Пилипчук, учениця 11 класу
Кам'янець-Подільського НВК № 9 ім. А.М.Трояна*

*Науковий керівник: О.М. Палилюцько,
кандидат історичних наук*

ХОТИНСЬКА БИТВА 1621 РОКУ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У роботі ґрунтовно розповідається про передумови та причини польсько-турецької війни 1620-1621 років та Хотинської битви 1621 року, як її невід'ємної складової. Висвітлюються військові події самої Хотинської битви, а також подробиці військових операцій здійснених польськими та українсько-козацькими військами, основні напрямки діяльності у сфері дипломатії та наслідки битви для України. Основна увага приділяється переможній боротьбі запорізького козацтва з польським військом під час Хотинської битви 1621 року

проти Османської імперії, чим було врятовано не лише польський і український народ, а й країни Західної Європи.

Велика увага приділена саме визначній постаті гетьмана українського війська – Петру Сагайдачному. Він увійшов в історію як визначний козацький гетьман, мужній полководець, суспільний діяч та талановитий дипломат.

Перед дослідницею постає завдання висвітлити основні передумови та процес Хотинської битви 1621 року, розкрити основні принципи та сутність цього військового конфлікту, простежити основні напрямки дипломатичної діяльності гетьмана Петра Сагайдачного, сфери міжнародної політики у даний період, показати вплив польсько-козацького, зокрема і українсько-козацького війська на подальший характер міжнародних відносин на європейському континенті.

У сучасних умовах, коли відбувається злам стереотипів старого мислення сучасне молоде покоління повинно чітко усвідомлювати і знати історію своєї держави, початки її державотворення. Варто не забувати її славних героїв, досліджувати їх діяльність, з'ясовувати причини їх вчинків, правильно мотивуючи їх. Хотинській битва 1621 року є результатом почесної, визначної і переможеної участі українсько-козацького війська на чолі з гетьманом П. Конашевичем Сагайдачним.

Хотинська битва 1621 року між Османською імперією та Річчю Посполитою стала гігантським за тогочасними мірками воєнним конфліктом, в якому взяли участь сотні тисяч вояків. Турецька Порта постійно загрожувала як Речі Посполитій так і усій Європі. Хоча Степанков В.С. вказує, що польсько-турецька війна розпочалась не з ініціативи султана Османа II, хоча плани про похід він виношував, а з вторгненням на початку вересня 1620 року великого коронного гетьмана С.Жолкевського у Молдавію. [35, с.4]. Джерельну базу дослідження складають і джерела особового походження. З них найбільш цікавими та інформативними для розкриття обраної теми є спогади польської шляхти, яка брала безпосередню участь у Хотинській війні, а саме Я. Собеського, який недооцінював роль козацького війська. [34, с.79]. Незважаючи на певну упередженість, вони містять цікаві подробиці військових операцій, здійснених польськими та козацькими військами, схвальну оцінку козацького героїзму під час Хотинської битви. Нові підходи до оцінки подій Хотинської битви 1621 року ми можемо бачити в праці Г.Кіркіне, П.Сас, де детально досліджено поле Хотинської битви і перебіг боїв, вперше опубліковані воєнні щоденники учасників подій, велика кількість ілюстрованого матеріалу.

Ми приділяємо значну увагу саме визначній постаті гетьмана українського війська – Петру Сагайдачному. Зокрема, підкреслює, що коротка доба гетьманування Сагайдачного – шість років мала велике значення для історії України. Він підніс престиж українського козацтва: відтоді воно виступає на перше місце в суспільстві України і перебирає на себе значення провідної верстви, яке втрачала поволі українська шляхта, що полонізувалася й переходила у католицтво. Козаки засвідчили себе не лише як оборонці населення України від ворогів, а й як захисники православної церкви. Ми сміливо можемо твердити, що однією з найпомітніших постатей в історії українського козацтва першої чверті

XVII ст. був Петро Конашевич Сагайдачний. Він увійшов в історію як визначний козацький гетьман, полководець, суспільний діяч та дипломат. Учениця в даному дослідженні висловлює власну думку на історичні події та сміливо їх обґрунтовує на основі опрацьованого матеріалу. Отже, ми як дослідники можемо сказати, що Хотинська битва є зразком відчайдушної мужності, героїзму, військового гарту, невідступного авторитету та таланту українсько-козацького війська. Історія комплектування і використання збройних сил займає одне з провідних місць серед досліджень сучасної історичної науки, що є достатньо обґрунтованим, зважаючи на ту роль і значення, яку відіграє армія для будь-якої країни, від неї залежить захисна спроможність держави, її внутрішня і зовнішня стабільність.

Враховуючи вище зазначене, є не випадковим той факт, що науковий інтерес останнім часом спрямований на дослідження військових традицій, які залишили українські козацькі частини впродовж свого існування і саме тому наше дослідження є як ніколи актуальним саме в цей час.

Отже, в процесі дослідження ми досягли поставленої перед нами мети та вияснили, що Польсько-турецька війна 1620-1621рр. є одним із найбільших масштабних воєнних конфліктів XVII століття, яке увійшло в історію як період найбільш кровопролитних і руйнівних військових маневрів.

На нашу думку, саме проводячи паралель з сучасними подіями в нашій державі, коли відбувається вибух і великий розмах громадської позиції особливого значення набуває дослідження та вивчення в школах на уроках історії України діяльності визначних постатей, які керуючись своїми поглядами, здібностями та можливостям змінили хід історії. Адже Петро Конашевич Сагайдачний увійшов за підрахунками науковців і істориків до сотні видатних українців, тому він заслуговує, щоб його діяльність досліджували та вивчали.

Ми дослідили соціально-політичний портрет гетьмана українського козацтва П. Конашевича Сагайдачного та вияснити як у протистоянні з Портою Річ Посполита намагалася використовувати військову потугу Війська Запорізького, що активно перебирало на себе суспільно-політичну функцію виразника й захисника національних інтересів українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Алекберлі М. А. Ципко К.Г. Хотинская война (1621 г.). – Черновцы, 1957. – 123 с.
2. Балабанова К. В під заг. ред Українська державність: історія і сучасність:// Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., Маріуполь. – Луг М. А. Участь козацького війська у Хотинській битві. – Маріуполь, 2012. – С. 34-36.
3. Барашкова О. 100 Видатних Українців.- К.: Арій, 2006. – 487с.
4. Бжоза Л. Участь козацтва у Хотинській війні //Л. Бжоза. – К.: Либідь, 1990. – С. 17.
5. Боплан Г. Л. Опис України. – Київ, 1990. – 286 с.
6. Величко С. Літопис. – Київ, 1991. – Т.1, Київ, 1991. – Т.2., – 234с.
7. Василенко Г. Хотинська війна // Г. Василенко. – К.: Вид-во "Радянська школа", 1960. – 97 с.
8. Вирський Д. Річпосполитська історіографія України (XVI - середини XVII ст.). – Київ, 2008. – 207с.
9. Грушевський М. Про старі часи на Україні. Коротка історія України. – К.: Обереги, 1991. – 103с.
10. Грушевський М.С. Історія України. – редактор Вовк П.К. Сарбей В.Г. – К.: Освіта, 1991. – 117 с.

11. Грушевський М. упорядник Сабей В.Г. Історія України, К., Освіта 1991р.
12. Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Том VII.Козацькі часи до року 1625. – К.: Наукова думка, 1995.- 335с.
13. Гуржій О.І. Корнієнко В.В. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний К. Україна, 2004. - 190с.
14. Гуржій О.І. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний // О.І. Гуржій, В.В. Корнієнко. – К.: Україна, 2004. – 192 с.
15. Дорошенко Д. Історія України: 3 малюнками: Для школи і родини: Навчальний посібник. – К.: Освіта, 1993.- 235 с.
16. Дорошенко Д. Історія України, - К., Освіта.1993р.- 287с.
17. Демеденко А. Історія України в народних думах та піснях. – Київ: «Веселка», 1993. – 268с.
18. Заруба В.Н. Украинское козацкое войско в борьбе с турецко-татарской агрессией / В.Н. Заруба. – Харьков: Основа, 1993. – 168 с.
19. Записки Тимофея Титловского. 1620 – 1621 [Електронний ресурс] / Т. Титловский. – Режим доступу: <http://litopis.org.ua/samovid/sam20.htm>. 3. 20.Карпо В., Масан О. Маловідомеджерело з історії Хотинської війни 1621 р. // Хотинська війна: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 380-річчю Хотинської війни. - Чернівці, 2001.- 43с.
21. Коверін Ю., Шаблій Д. Хотинська війна – К., 1991.-190 с.
22. Комерницький С. Хотинська епопея (3 історія Хотинської війни 1621 р.)- Ч.: Золоті литаври, 2000.- 208с.
23. Мицик Ю. Два листи гетьмана Нероди (Бородавки) // Марамаунді. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагодийого 70-річчя. - Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996. – 48с.
24. Нагельський М. Петро Конашевич-Сагайдачний, гетьман Війська Запорозького в історіографічній спадщині та польських джерелах // М. Нагельський // Гуржій О.І., Корнієнко В.В. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. – К.: Вид-во"Україна", 2004. – С. 134, 179с.
25. Підкови І., Шуста Р. Довідник з історії України – К.: Генеза, 2001. –1135 с.
26. Сас П. Петро Конашевич Сагайдачний // П. Сас // Київська старовина. – 1992. – № 2. – С. 53 – 69.
27. Сас П. Хотинська війна 1621 р. К., 2011. – 522с
28. Сас П. М. Політико-правові засади воєнної служби запорожців та грошова винагорода їм за участь у Хотинській війні 1621 р. / П.М. Сас// УІЖ. – 2005. – №6. – С. 4 – 32;
29. Сас П. Хотинская битва 1621 – битва за Центральную Европу// П. Сас, Г. Киркене. – К.: Балтия-Друк, 2011. – 216 с.;
30. Сас П. М. Політико-правові засади воєнної служби запорожців... – С. 9
31. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький. - Київ, 1995.
32. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). - Київ, 1999.
34. Собеський Я. История Хотинского похода 1621г. Дневник .- 1896. – ч.1.-132с.
35. Степанков В.С. Хотинська битва 1621 року: міфи та реальність (до 390-річчя від дня події); збірник матеріалів науково-практичної конференції. – К-П.: КПНУ ім.І.Огієнка, 2011.- 48с.
36. Чухліб Т. Козаки та яничари: Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500-1700 років. – Київ, 2010.
37. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3-х т. – Київ, 1990. – Т.2.
38. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – Київ, 1993.

*І. Пілявський, учень 11 класу
Кам'янець-Подільського ліцею*

*Науковий керівник: С.І. Атаманчук,
учитель Кам'янець-Подільського ліцею
учитель історії вищої категорії,
вчитель-методист*

РАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК КВАЗІРЕЛІГІЙНА СИСТЕМА

Складовою частиною українського менталітету є світосприйняття, яке формується на основі матеріального та духовного середовища. Основою української духовності завжди було християнство. Десятиліття тоталітарного радянського впливу не зламали духовної основи українців. За роки радянської влади була спроба замінити християнське віровчення новою – квазірелігійною системою.

Суспільно-культурне середовище життя населення СРСР було яскравим прикладом квазірелігійної системи: присутність культу особи вождя, нав'язування комуністичних ідеалів, намагання обґрунтувати їх за допомогою окремих фраз із Біблії, знищення традицій, що викликали в населення історико-культурні асоціації. Радянська ідеологія не лише включалася в релігійну свідомість віруючих як одна з її складових, вона водночас сама певною мірою виконувала функції релігії. Це суттєво полегшувало становлення «нової людини». Таким чином, головна увага органів влади зосереджувалася на вихованні нової радянської людини, позбавленої релігійних переконань.

Думку про релігійний характер більшовизму та інших квазірелігійних систем висловив російський філософ М. Бердяєв у праці «Истоки и смысл русского коммунизма»: «Людина є релігійна тварина і, коли вона відкидає істинного, єдиного Бога, вона створює собі фальшивих богів, ідолів і кумирів і поклоняється їм» [1].

Втручання радянської ідеології в релігійне життя населення почалося невдовзі після революції. Значний вплив на цей процес мала смерть В. Леніна. Західний історик І. Дойчер писав, що навіть процедура поховання, бальзамування В. Леніна як єгипетського фараона була спрямована на те, щоб зачарувати уми народу і прищепити йому палке почуття до нового ленінського культу. Такі функції виконував і мавзолей на Красній площі, в якому було поміщене тіло Леніна. Муміфікація була засобом боротьби зі зникненням його образу й підтриманням існування цього образу в умах людей назавжди. Бальзамування В. Леніна стало своєрідною публічною демонстрацією революційного стирання межі між життям і смертю [2]. Саме муміфікація В. Леніна продемонструвала безсмертя вождя. Ідея безсмертя вождя проявилася в збереженні його тіла в мавзолеї. Для партійного керівництва це була ознака легітимізації влади, а для масової свідомості муміфікований вождь виступав релігійним символом. Збереження забальзамованого тіла В. Леніна давало привід для виникнення ідеї його воскресіння у фольклорі. Виникали казки про його воскресіння, доведені до відчаю люди залишали у мавзолеї листи Іллічу тощо. Ідею безсмертя посилювало гасло «Ленін завжди живий». Значення його образу як досконалої істоти відображалось в

лексиці. Вже 1918 року Г. Зінов'єв назвав його «апостолом соціалістичної революції», а його книгу «Что делать» (1902) порівнював з Євангелієм[3].

В. Ленін у колективних уявленнях відігравав також роль родового символу, відповідав людським прагненням мати покровителя, який вирішить важкі проблеми і візьме на себе відповідальність за життя простих людей. Він обіцяв припинити війну, дати землю, побудувати світле майбутнє – комунізм. Сучасники нерідко в приватних розмовах та листах теж відзначали факт виникнення «нової релігії». Так, у приватному листі (1925) писалося: «Тепер тут нова релігія, так званий ленінізм. Повсюди бачиш портрет цієї людини, як у старий час ікони...». Візуальні образи відігравали вагомий роль у поширенні нового культу[3].

Процеси обожнення зачепили й образ Й. Сталіна. Культ його особистості в СРСР, який встановився ще в міжвоєнні роки, нагадував класичні релігії. Це визнавали й самі радянські вожді. Зокрема М. Хрущов зазначав: «Культ особистості дещо нагадує релігію».

Й. Сталін, який був вождем нації, партії, присвоїв усі титули та привілеї обожненого батька. За його правління марксистсько-ленінська ідеологія була перетворена у світогляд, який давав пояснення всьому. Він підносився в образі Леніна, який воскрес. Спочатку це відбулося, зокрема, шляхом видання серії канонічних радянських текстів. Переписування історії призвело до створення нової історії, де багато старих революціонерів постало злими істотами. Сталін виступав як переможець їх, як святий Георгій. У такий спосіб створювалася демонологія ворогів, без якої не існує жодна віра [2].

До Й. Сталіна зверталися як до напівбога, всемогутнього, всезнаючого і непогрішного. Звертання до радянських вождів нерідко нагадувало молитви, зокрема молитви-подяки. Наприклад, діти часто на офіційних урочистостях промовляли: «Дякуємо товаришу Сталіну за наше щасливе дитинство».

Нав'язування комуністичних ідеалів суттєво вплинуло світогляд українського народу. У радянський період свідомість багатьох віруючих була складним конгломератом ідей, у яких релігійний світогляд переплітався з радянською ідеологією й окремими атеїстичними постулатами. «Принципи соціалізму вміщують у собі матеріал для нової релігії, яка на відміну від попередніх релігій бажає бути досягнутою і зрозумілою не лише відчуттям і серцем, але й розумом ... До сих пір релігія була справою пролетаріату, тепер же, навпаки, справа пролетаріату починає ставати релігійною, тобто такою, що вона захоплює віруючих усіх серцем, всією душею, всіма почуттями та помислами» [4].

Радянський релігієзнавець А. Єришев відзначав: «Це химерне сплетіння протилежних ідей проявляється переважно в поведінці віруючих. З одного боку, вони не проти комунізму і самі беруть участь в його будівництві, з іншого – вони прагнуть пояснити цю участь суто релігійними мотивами» [4].

Ці погляди формувалися й за допомогою духовенства, яке намагалось поліпшити стосунки з радянською владою. Зокрема священник Белінський з Дрогобича казав: «Християнство і комунізм – одне і те ж, Ісус Христос мріяв про це. Він був за те, щоб всі люди були рівними, жили як брати, щасливі, в достатку. Програма комуністів втілила всі мрії Христа». Схожі висловлювання виражало переважно духовенство тих конфесій, яким було офіційно дозволено існувати в

радянській державі. Для священнослужителів нелегально діючих релігійних течій такі слова були винятком.

На захоплення релігійної ніші комуністичною ідеологією вказувала низка філософів, учених і політичних діячів. В. Ленін ще 1909 року у своїй праці «Про ставлення робітничої партії до релігії» висловився так: «Положення “соціалізм є релігія” для одних є формою переходу від релігії до соціалізму, для інших – від соціалізму до релігії» [5].

Аналізуючи ідейну схожість комунізму і християнства, М. Бердяєв пояснює її тим, що ідеологічною вкоріненістю комуністичних ідей в Росії є релігійна свідомість. Будучи релігійною за своїм характером, комуністична ідеологія боролася з релігією, виховуючи у своїх послідовників фанатичне ставлення й віру в проголошені ідеали, віру, що не терпить «конкуренції» з боку іншої віри.

Сучасне життя української сім'ї, радісні та сумні події, які відбуваються в родині, важко уявити без цілого ряду традицій і свят, що виникли не так давно, лише трохи більше як півстоліття тому. Сьогодні вони тісно переплетені з релігійними обрядами, проте у часи СРСР були спрямовані проти традиційних форм церковного життя.

Невдалий досвід відкритої антирелігійної політики вимагав від радянської держави нових форм роботи. Для цього був обраний шлях запровадження так званої «винайденої традиції», основна мета якої полягала у соціалізації нових поглядів, нових систем цінностей або норм поведінки. У такий спосіб знищувалися традиції, що викликали в населення історико-культурні асоціації, втрачалось відчуття історичного коріння, усвідомлення наступності поколінь. Це суттєво полегшувало становлення нової людини. Радянські звичаї і традиції мали замінити існуючу релігійну обрядовість. Тому радянське керівництво вирішило трансформувати християнські свята.

Радянський режим не зумів відразу «вижити» релігійний календар, одним махом порвав із дореволюційною традицією державних світських свят. Військові свята як частина церковно-світської святкової культури також були віддані забуттю. Аж до сталінського патріотичного «повороту» середини 1930-х рр. режим не цікавився дореволюційними патріотичними традиціями. Тим часом календарна сітка стала заповнюватися новими військовими святами.

Святковий ритуал – важливий спосіб формування «колективних тіл» (за М. Рикліном), «великої родини». Керівники радянського суспільства стали «батьками», національні герої стали «синами», а держава – «родиною». При такому підході декларативно влада визнавала право на національні особливості обрядів і свят в республіках. Разом з тим зазначалося, що «національні особливості обрядової культури при всій її своєрідності й неповторності не можна інтерпретувати як виняткові, що ніде більше ні в якій формі не зустрічаються», знаходилося «багато спільного за характером і формою проведення між українським щедруванням та казахським звичаєм жарапаздан»[6]. Відчуваючи опозиційний потенціал у національних і старовинних українських обрядах і святах і діючи за принципом «якщо процес не можна зупинити, треба його очолити», радянська система виробляла синкретичні види святкувань: залишаючи автентичною форму, наповнювала її новим ідейно-витриманим змістом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бердяев М. Истоки и смысл русского коммунизма / М. Бердяев. – М.: Наука, 1990. – 224 с.
2. Московичи С. Вектолп. Исторический трактат по психологии масс / С. Московичи. – М.: Издательство иностранной литературы, 1998. –356 с.
3. Шейнов В. П. Психология власти / В.П. Шейнов. – М.: Ось–89, 2003. –525 с.
4. Єришев А. О. Досвід соціологічних досліджень релігійності (Актуальні проблеми атеїстичного виховання) / А.О. Єришев – К.: Наук. думка, 1967. –163 с.
5. Коніна Л.В. Християнське вчення про свободу людини у філософії М. О. Бердяєва / Л.В. Коніна, С.Я. Клецова. – Алчевськ: Б.в., 2001 // [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/13_2003/artcles/stat58.html.
6. Рыклин М. От ликования к галлюцинации: постсоветские коллективные тела / Михаил Рыклин. [Електроний ресурс]. Режим доступу: <http://www.topos.ru/article/4656>.

Для приміток

Для приміток

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки краєзнавців України

Управління освіти та науки Кам'янець-Подільської міської ради

НАУКОВІ СТУДІЇ УЧНІВ-СТАРШОКЛАСНИКІВ

Випуск 2

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ЗА ПІДСУМКАМИ РОБОТИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО МІСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Видання здійснене при підтримці МО партії «Рідне місто»

(голова Василь Гаврилюк)

Комп'ютерно-інформаційна лабораторія історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
32301, м. Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 14